

TARTU ÜLIKOOL
Euroopa Kolledž

Dissertatsioon Euroopa õpingute magistri kraadi taotlemiseks

Riina Poltan

**MILLIST EUROOPAT TAHAB TÜRGI? – TÜRGI RIIKLIK IDENTITEET
EUROOPA-SUUNALISTE HUVIDE MÕJUTAJANA**

Juhendaja: Piret Ehin, PhD

Tartu 2006

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. IDENTITEETIDE KONSTRUEERIMINE	7
1.1. Sotsiaalne konstruktivism	7
1.2. Identiteet ja riigi käitumine	13
1.3. Identiteetide liigid	14
1.4. Identiteetid ja regionaalne integratsioon	16
2. MIS DEFINEERIB TÜRGIT RIIGINA?	19
2.1. Türgi „personaalne” identiteet	19
2.2. Türgi tüübiidentiteetid	21
2.3. Türgi rolliidentiteetid	25
2.4. Euroopa Liit ja Türgi – millest tuleneb Türgi huvi kollektiivset identiteeti konstrueerida?	29
3. TÜRGIT JA EUROOPA TULEVIK	32
3.1. Euroopa Liidu tulevikudebatt	32
3.2. Türgi positsioonid Euroopa Liidu tulevikudebatis	34
3.3. Türgi mõju edasisele integratsioonile	43
KOKKUVÕTE	47
KASUTATUD KIRJANDUS	51
LISA : Türgi ja Euroopa Liidu suhted aastani 2004	56
Резюме	59

SISSEJUHATUS

Türgi liikmeks pürgimine langeb perioodi, mil Euroopa Liidu (EL) ees on enam kui kunagi varem küsimus liidu tulevikust ja sellest, mida temalt oodatakse. Liidu laienemine ja ukse taga ootavad uued kandidaatriigid on tõstatanud küsimuse, mis on Euroopa ja mis on Euroopa Liidu eesmärk? Millega seletada laienemist ja süvenemist, milline on integratsiooniprotsessi lõppeesmärk? Kas – kõige laiemas mõttes – on tegemist majanduslikku heaolu tagava organisatsiooniga, jagatud väärtustel põhineva kogukonnaga või õigustel põhineva poliitilise liiduga. See, kuidas liitu identifitseerida, määrab ära ka edasise arengu suuna.

Kandidaatriikidele laiendatud õigus osaleda Nizza ja Laekeni tulevikudeklaratsioonidega ellukutsutud tulevikudebatis oli ainulaadne võimalus kaasa rääkida ELi tulevikuküsimustes. Kui üldiselt oodatakse liituvalt riigilt oma identiteedi kohandamist liidu omaga, siis nüüd avanes võimalus ise uut ja arenevat ELi kollektiivset identiteeti konstrueerida nii, et see oleks kooskõlas või vähemalt mitte vastuolus juba olemasoleva riikliku identiteedi ja huvidega. Türgi jaoks oli tulevikudebatis osalus väga tähtis. Türgi erineb teistest kandidaatriikidest nii riigi rahvaarvu ja pindala suuruse, geograafilise asendi ja majandusliku arengutaseme kui ka kultuuriliste ja usuliste tegurite poolest. Nimetatud tegurite koosmõju tõttu on lisaks Kopenhaageni kriteeriumite täitmisele poolt- ja vastuargumentidena senisest teravamalt esile tõusnud Türgi liikmelisuse „kulud ja tulud” ning küsimus, kas tegemist on ikka „euroopaliku” riigiga. Tulevikudebatis osalemine andis võimaluse üritada konstrueerida liidu kollektiivset identiteeti nii, et tähelepanu keskmes oleksid kahte osapoolt lähendavad väärtused ja eesmärgid ning esile tõuseksid Türgi liikmelisuse poolt rääkivad argumendid.

Erinevalt Eestist on paljudes teistes ELi liikmesriikides Türgi liitumine juba mõnda aega üheks sisepoliitilise debati põhiküsimuseks, rääkimata liidu tasandil toimuvatest

aruteludest, mis järgneva kümnendi jooksul kahtlemata intensiivistuvad veelgi. Analüüsitakse, milliseid väljakutseid esitab Türgi liitumine ELi erinevatele poliitikatele, kuidas tuleks selleks kohandada liidu institutsionaalne ülesehitus, milliseid investeeringuid ja väljakutseid tooks kaasa uuenenud välispiiri haldamine jne. Türgi-sisese debati keskmeks on omakorda küsimused Türgi suutlikkusest viia nõutud tasemele riigi haldus- ja õigussüsteemid, korrupsioonivastane võitlus, inimõigused, kuidas lahendada Küprose küsimus jms¹. Selliste praktiliste küsimuste kõrval on tahaplaanile jäänud (õieti polegi tõusetunud) küsimus Türgi mõjust (võimaliku liitumise korral) Euroopa Liidu kollektiivsele identiteedile.

Euroopastumise teooriatest pärineb seisukoht, et Euroopa valitsemistasandi lisandumine on kaasa toonud muudatusi riikliku tasandi poliitikates, institutsioonides ja identiteedis. Konstruktivistid on sellele lisanud väite, et mõju ei ole kunagi ühesuunaline: ka liidu kollektiivne identiteet on riikide poolt kujundatav. Selline väide on käesoleva magistritöö aluspõhimõtteks. Uurimuse eesmärgiks on määratleda Türgi riiklik identiteet, analüüsida Türgi identiteedi ja Euroopa-suunaliste huvide vahelist seost ja välja selgitada, millist Euroopa Liitu soovib Türgi tulenevalt oma identiteedist kujundada – teisisõnu, millist Euroopat tahab Türgi?

Esimeseks ülesandeks eesmärgi saavutamisel on välja selgitada, kuidas määratleda riiklikku identiteeti. Töö teoreetiliseks baasiks on valitud konstruktivistlik teooria, mis arvestab riikide ajaloolise ja kultuurilise kogemusega ning erinevalt näiteks ratsionalismist tähtsustab struktuuri ja osalejate vastastikust mõju huvide kujunemisel. Selline lähenemine arvestab riigile ainuomase sotsiaalse kontekstiga ning võimaldab paremini mõista riikliku identiteedi ja sellest tulenevate prioriteetide tagamaid. Olles välja selgitanud kategooriad, mille alusel riiklikku identiteeti määratleda, saabki järgmiseks ülesandeks analüüsida nende põhimõtete baasil Türgi riiklikku identiteeti, et seeläbi mõista, millised on riigi prioriteedid ja miks sellised positsioonid on välja

¹ Nimetatud teemadel on ilmunud küllalt suur hulk uurimusi, viimastel aastatel näiteks sellised kogumikud nagu *Turkey and the European Union. Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics* (Carkoglu & Rubin 2003), *Turkey and the EU Enlargement. Processes of Incorporation* (Griffiths & Özdemir 2004), *Turkey and European Integration. Accession prospects and issues* (Ugur & Canefe 2004) jne.

kujunenud. Uurimuse kolmandaks ülesandeks on tulevikudebatis esitatud Türgi-poolsete seisukohtade analüüs, mis võimaldab veelgi selgemalt mõista, milline on riigi nägemus Euroopa tulevikust ja teha järeldusi Türgi mõjust (võimaliku liikmelisuse puhul) Euroopa kollektiivsele identiteedile.

Uurimistöö koosneb kolmest peatükist. Esimeses peatükis tuuakse ära uurimisprobleemi teoreetiline taust: seletatakse lahti töö teoreetilise raamistiku moodustav sotsiaalne konstruktivism ja selle aluspõhimõtted, tuuakse ära konstruktivistlik identiteedikäsitlus, kategooriad, mille põhjal on võimalik identiteeti piiritleda ning vaadeldakse identiteedi mõju regionaalsele integratsioonile.

Teise peatüki eesmärgiks on välja selgitada, mis defineerib Türgit riigina. Türgi riikliku identiteedi määratlemisel tuginetakse Alexander Wendti poolt paikapandud printsiipidele, mis lähtuvad põhimõttest, et riiklik identiteet ei ole olemuslik, vaid konstrueeritakse rahvusvahelises ja sisepoliitilises keskkonnas ja selle mõistmine eeldab seega mitmetasandilist analüüsi. Sellest tulenevalt on peatükk jagatud neljaks alapeatükiks, mis Wendti liigitusest lähtuvalt vaatlevad Türgi „personaalseid”, tüübi-, rolli- ja kollektiivseid identiteete.

Kolmas peatükk keskendub Türgi ja Euroopa tulevikule. Peatüki esimeses osas antakse lühiülevaade Euroopa tulevikudebatist, debati kokkukutsumise tagamaadest ja sellele pandud ootustest. Teises alapunktis tuuakse välja Türgi positsioonid Euroopa Liidu tuleviku korraldamise küsimustes. Viimases, kolmandas osas uuritakse, milliseid järeldusi võib selle põhjal teha Türgi võimaliku rolli kohta Euroopa kujundamisel – millistes küsimustes on oodata Türgi-poolset initsiatiivi liidu edasi arendamise osas ja mis valdkondades, vastupidi, sellise initsiatiivi olemasolu täheldatav ei ole. Ning teiseks, milline on Türgi arusaam Euroopa Liidu eesmärgist. Eelpoolõeldut veelgi rõhutades: töö eesmärgiks ei ole hinnata Türgi sobivust või valmisolekut Euroopa Liiduga ühinemiseks, vaid välja selgitada, kuidas/millises suunas Türgi liikmelisus mõjutaks liidu arengut.

Analüüsi teostamiseks on valitud kvalitatiivne uurimismeetod. Kvalitatiivne meetod on käesoleva töö seisukohast sobivaim, kuna tähelepanu keskmes on probleemid, mis ei ole kirjeldatavad statistiliste seoste vahendusel, vaid läbi mõistmise, seletuse ja tõlgendamise. Erinevalt näiteks kvantitatiivsest uurimusest tegeleb kvalitatiivne uurimus üksikute nähtuste ja nendele unikaalsete aspektidega ning aitab seeläbi jõuda sotsiaalsete nähtuste sügavama ja terviklikuma mõistmiseni. Kvalitatiivne meetod võimaldab seega paindlikku lähenemist sotsiaalsetele protsessidele ja ühiskondlikele probleemidele ning võib pakkuda seletusi, mida kvantitatiivsete meetodite kasutamine ei annaks.

Türgi riikliku identiteedi määratlemisel ja analüüsimisel kasutatakse allikmaterjalidena Türgi-teemalistes teadusajakirjades (nt *Ankara Papers*, *Turkish Studies*, *Middle East Journal*) avaldatud artikleid – millele on tagatud juurdepääs andmebaasi EBSCOHOST vahendusel, trükkis ilmunud teaduslikke väljaandeid (nt Griffiths & Özdemir 2004, Ugur & Canefe 2004 jt) ning vastavasisulisi internetilehekülgesid. Kolmandas peatükis keskendutakse tulevikudebati raames toimunud poliitilise diskursuse uurimisele. Peamiseks allikmaterjaliks on tulevikukonvendis Türgi esindajate poolt peetud sõnavõttud, millele lisanduvad veel mõned teised Türgi positsioone kajastavad dokumendid ning Michalski ja Heise uurimus debatis osalenud riikide valitsuste ametlikest positsioonidest Euroopa tuleviku korraldamise küsimustes. Lisaks väärib äramärkimist töö autori isiklik seotus Türgiga, mis on juba mõnda aega autori teiseks elukohaks. Selline otsene kogemus aitab kindlasti kaasa Türgi ja selle eripärade paremale mõistmisele.

1. IDENTITEETIDE KONSTRUEERIMINE

1.1. Sotsiaalne konstruktivism

Üldine määratlus

Sotsiaalsest konstruktivismist kui ühest Euroopa integratsiooni uurivast lähenemisest saab rääkida alles suhteliselt lühikest aega. Pöördepunktiks selle suuna esiletõusul Euroopa uuringutes peetakse 1999. aasta *Journal of European Public Policy* eriväljaannet, mis keskendus rahvusvahelistes suhetes juba suure mõju saavutanud sotsiaalse konstrueerimise ideele. Eriväljaande sissejuhatav artikkel (vt Christiansen *et al.* 1999) esitles konstruktivismi võimalusena avardada Euroopa integratsiooniuringute teoreetilist baasi, luues meta-teooria näol kesktee ratsionalismi ja reflektivismi vahele. Autorid rõhutasid “intersubjektiivsuse” ja “sotsiaalse konteksti” tähtsust integratsiooniprotsessi mõistmisel ning vajadust senisest enam tunnistada ja uurida Euroopa integratsiooni muundavat mõju integratsiooniprotsessis osalejatele, nende identiteedi kujunemisele ning sellest lähtuvalt ka huvide ja käitumise kujunemisele.

Sotsiaalse konstruktivismi kui filosoofilise suuna põhiargumendiks on tõdemus, et nn sotsiaalne reaalsus on igapäevase inimtegevuse tulemuseks. Inimesed on sõltuvad neid ümbritsevast sotsiaalsest keskkonnast ja kollektiivsest tähenduste- ning väärtustesüsteemist (ehk kultuurist selle kõige laiemas mõttes). Sotsiaalne keskkond mõjutab paljuski, millised me oleme ja milline on meie identiteet. Samas läbi oma igapäevaste tegevuste me omakorda loome, mõjutame ja muudame seda ümbritsevat keskkonda (Risse 2004: 160-161). Seega, erinevalt materiaalsest reaalsusest eksisteerib sotsiaalne reaalsus inimestevaheliste kokkulepetena ja on seetõttu oma olemuselt habras, muudetav ja vaidlustatav; aja ja ruumi suhtes pigem lokaalne ja piiratud kui globaalne ja pikaajaline (Christiansen *et al.* 1999: 530). Selline arusaam on sotsiaalse konstruktivismi lähtepunktiks.

Konstruktivistide jaoks on sotsiaalsete protsesside mõistmisel võtmetähtsusega struktuuri ja osalejate vastastikune mõju. See tähendab, et kuigi elukeskkonna struktuur on inimeste poolt loodud, ei ole tegemist pelga strateegilise kontekstiga (nagu seda mõistavad ratsionalistid), vaid sotsiaalse, institutsionaalse ja/või kultuurilise ümbruskonnaga, mis mõjutab osalejaid ja nende käitumist. Keskendutakse intersubjektiivsuse mõistele. Seda mõistet võib lahti seletada kui eeldust, mille kohaselt poliitiline tegevus, identiteedid ja institutsioonid on kõik vastastikku mõjutavad ja mõjutatavad. Seejuures on strateegilise tähtsusega tegevuseks kommunikatsioon. Kommunikatsioon omab otsest mõju nn pehmetele institutsioonidele, milleks on ideed, ühiskondlikud ja kultuurinormid, reeglid ja igapäevategevused. Suhtluses omab kesket tähtsust parema argumendi esitamine, sest läbirääkijad on valmis oma seisukohti muutma – jagatud arusaamad tekivadki läbi mõttevahetuste ja oma arusaamade põhjenduste. Erinevalt ratsionalistlikust seisukohast ei tegutse protsessis osalejad seega mitte tagajärgedele suunatud loogika (*logic of consequentiality*) järgi, vaid kohasuse loogikale (*logic of appropriateness*) tuginedes (vt Risse 2004: 164-165; Schimmelfenning & Sedelmeier 2002: 508, 514).

Konstruktivism integratsiooniteooriate kontekstis

Konstruktivismi vastasleerina võib esile tõsta kahte sorti lähenemised: ühelt poolt materialistlikud teooriad, mis näevad poliitilise tegevuse taga füüsilist maailma ja materiaalseid struktuure, ning teiselt poolt individualistlikud teooriad, mis eitavad kollektiivseid arusaamu ja nende põhjuslikku jõudu. Interdistsiplinaarse teooriana ei välista konstruktivism samas kumbagi neist: konstruktivismi huvitab kuidas „*materiaalne*, subjektiivne ja intersubjektiivne maailm sotsiaalse reaalsuse konstrueerimisel vastastikku toimivad”, samuti üritab ta seletada kuidas „individuaalsed subjektid kõigepealt neid struktuure sotsiaalselt konstrueerivad” (Adler 1997: 330). Siit ka konstruktivismi nüüdseks juba üldtunnustatud määratlemine keskteena rahvusvaheliste suhete teooriate kontekstis (vt Adleri „*Seizing the Middle Ground*” 1997).

Integratsiooniteooras on konstruktivismist saanud omamoodi ühenduspunkt ratsionalismi ja reflektivismi kui kahe üksteisele põhimõtetes vastanduva meta-teoreetilise lähtekoha vahel (vt Joonis 1).



Joonis 1. Peamised teoreetilised lähtekohad. Allikas: Christiansen *et al.* 1999: 532.

Ratsionalismi (nt neorealism, valitsustevahelised teooriad, neo-liberaalne institutsionalism) iseloomustavateks märksõnadeks võib pidada deduktiivse analüüsimeetodi kasutamist, mõistuspärasust, materialismi, isiklike huvide ja julgeolekukaalutluste domineerimist jms. Ratsionalistlikud lähenemised eeldavad, et poliitilises protsessis osalejatel on olemas kindlad ja stabiilsed eelistused ja et nad käituvad ratsionaalselt, saavutamaks omi eesmärke (Pollack 2005: 361). Parimaks näiteks tänapäeva ratsionalistlikest lähenemistest on kindlasti Andrew Moravcsiku poolt põhjalikult ümbersõnastatud realistlik valitsustevahelise lähenemise suund „liberaalne valitsustevahelisuus”² (*liberal intergovernmentalism*), mida peetakse 1990-te aastate juhtivaks integratsiooniteooriaks.

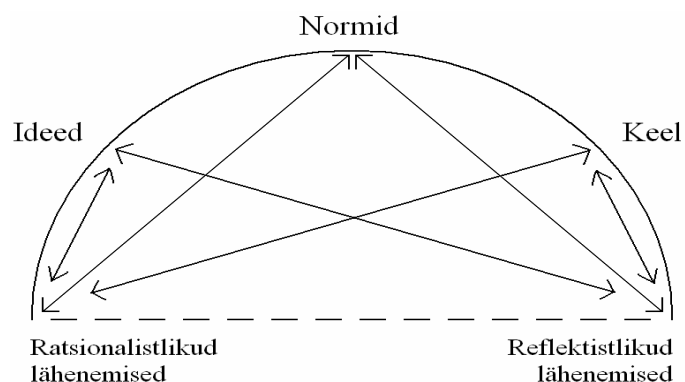
² Moravcsik väitis, et integratsiooni hoogustumine 1980-te teisel poolel ja 1990-tel on jätkuvalt seletatav valitustevahelise lähenemise seisukohast ja et toimunud arengud on liikmesriikide huvide ja eelistuste tulemus. Uus suund seletas toimunut läbi kolme etapi: esimeses etapis formuleerivad liikmesriikide valitsusjuhid siseriiklikul tasandil rahvuslike huvigruppide ja iseenda eelistuste baasil riiklikud huvid ning esitlevad neid EL-tasandil. Järgneb teine, liikmesriikide valitsuste vaheline kauplemise etapp – oma huvide kaitsmine valitsustevaheliste läbirääkimiste vormis, kusjuures kokkulepped näitavad ära iga liikmesriigi suhtelise võimu. Seejuures on rahvusülestel institutsioonide roll väga väike, et mitte öelda olematu. Viimases kolmandas etapis tuleb aga appi ratsionaalne institutsionalism, mis väidab, et liikmesriigid loovad rahvusüleste institutsioonide vaid eesmärgiga kindlustada võetud vastastikuste kohustuste tõsiseltvõetavust ja usaldatavust, sest ahvatlus petta või kokkulepitust taganeda on kõigil osapooltel. Maastrichti lepingus näiteks ei nähta midagi muud kui kõige võimsamate liikmesriikide huvide ja eelistuste järkjärgulise lähenemise tulemit (vt nt Pollack 2005: 360-361).

Reflektivismi (postmodernistlikud ja post-strukturalistlikud, feministlikud ja kriitilised lähenemised) üldisloomustavaid põhimõtteid on tunduvalt raskem välja tuua, mistõttu tihtipeale piirduakse lihtsa väitega, et reflektivismi puhul on tegemist ratsionalismi vastuargumentidega ja positivismi eitamisega³. Kui aga vaadata küsimusteringi, millega reflektivistid tegelevad, võib täheldada küllaltki suurt kattumist konstruktivistlike huviobjektidega: identiteet ja valitsemine, kaasamine ja väljaarvamine, ühiskonna ja riigi vaheliste suhete olemus, demokraatia olemus, sugudevahelisi suhteid puudutavad küsimused ning „teise” mõiste konstrueerimine⁴. Reflektivistlike lähenemisi iseloomustab tihtipeale ka normatiivsus ja koguni ideoloogilisus ses mõttes, et tegelikkuse kirjeldamise ja seletamise asemel keskendutakse argumentidele selle kohta, kuidas olemasolevat reaalsust tuleks muuta.

Konstruktivism omakorda on nende kahe üksteist välistava poole sillaks, mida seob huvi ühelt poolt pehmete institutsioonide mõju ja rolli vastu, teisalt huvi selliste sotsiaalsete faktorite vastu nagu identiteet, suhtlus ja kõne. Konstruktivism ei eita positivismi, leiab aga, et kõik oluline ei ole lihtsasti „vaadeldav”. Vastandina ratsionalistidele, kes eeldavad fikseeritud eelistuste olemasolu ja ratsionaalset käitumist nende eelistuste realiseerimisel, huvituvad konstruktivistid eelkõige sellest, kuidas eesmärgid, eelistused ja huvid kujunevad, kuidas neid „sotsiaalselt konstrueeritakse”. Konstruktivistlikud lähenemised on suutelised leidma ühiseid põhimõtteid nii ühe kui teisega – vastavalt sellele, mis on valitud peamiseks uurimisobjektiks, kas ideed, normid või keel (vt Joonis 2) (Christiansen *et al.* 1999: 531-533, Wiener 2006: 41-42).

³ Positivism väidab, et (1) sotsiaalse maailma olemust saab – nagu kõike muudki – uurida loodusteaduslike meetodikaid kasutades; (2) tuleb eristada fakte ja hinnanguid, sest faktid on neutraalsed; (3) sarnaselt materiaalsele maailmale eksisteerivad ka sotsiaalses maailmas reeglipärasused; (4) igasugune uurimus peab olema falsifitseeritav (Adler 1997: 348). Positivismi eitamine kahtleb seega väides, et teadmine ja arusaam maailmast saab rajaneda neutraalsele vaatlemisele. Ka vaatlemine põhineb konkreetsel isikul ja tema arusaamal maailmast. Tulemus sõltub niisiis suuresti vaatlejast.

⁴ Hea ülevaate konstruktivismi ja reflektivismi kokkupuutepunktidest ja lahkarvamustest annab näiteks S. Smithi artikkel “*Social constructivisms and European studies: a reflectivist critique*” (1999).



Joonis 2. Konstruktivistlikud ühenduspunktid ratsionalistlike ja reflektivistlike lähenemiste vahel. Allikas: Wiener 2006: 42.

Individuaalsete ideede kõrval sotsiaalsest keskkonnast tingitud ideede mõjuga arvestamine on esimene suurem samm eemale ratsionalistlikest lähenemistest. Sotsiaalsete ideede tulemuseks on vastava sotsiaalse keskkonna siseselt sarnane käitumine ning sarnane reaktsioon normidele ja reeglitele, mida March ja Olsen kirjeldasid kui kohasuse loogikat (1989: 26). Uue rõhuasetusena tuleb sisse ideede, reeglite ja normide loov ja regulatiivne mõju.

Normide roll ja funktsioon on keskseks huviobjektiks nende teoretikute seas, kes näevad Euroopa integratsiooniprotsessis “integratsiooni läbi seaduste”. Normide all mõistetakse mitte ainult lepinguid või õigusakte, vaid ka administratiivseid protseduure, üldtunnustatud arusaamasid, institutsioonidevahelisi kokkuleppeid jms. Konstruktivistlikul lähenemisel normidele on märksõnaks normide kahetine iseloom – ühelt poolt on normid sotsiaalse suhtluse ja vastastikuse mõjutamise tulemuseks, teisalt omavad ise käitumist kujundavat/reguleerivat mõju (Finnemore & Sikkink 2001: 400). Diskussioon normide ja reeglite rollist integratsiooniprotsessis viib omakorda laiema debatini Euroopa konstitutsionaliseerimisest ja sealt edasi “Euroopa kodakondsuse” ja identiteedi küsimuseni.

Lähenemised, mis tegelevad keele ja identiteedi küsimustega, omavad vähe ühist ratsionalistlike suundadega ja on konstruktivistlikest suundadest reflektivismile kõige

lähemal. Identiteedi mõistmisel omab kesket rolli keel ja kõne – liidu tasandil siis läbirääkimised, ehk kellele nn kauplemisprotsess (*process of bargaining*), kellele veenmisprotsess (*process of arguing*) (vt nt Rosamond 2000: 173). Kõne kui “sotsiaalse tegevuse” kontseptsiooni kohaselt on just kõne ja suhtlus need, mis mõjutavad pehmete institutsioonide – normide ja reeglite – teket ja identiteetide konstrueerimist. Käesolevas töös tulevad need põhimõtted vaatluse alla kolmandas peatükis, mille eesmärgiks on analüüsida Türgi osalust tulevikukonvendis ehk Euroopa Liidu kollektiivse identiteedi konstrueerimisprotsessis.

Sotsiaalse konstruktivismi puhul ei ole seega tegemist Euroopa integratsiooniteooriaga, veel vähem püüdega sellest välja arendada nn *grand theory*. Pigem saab rääkida sotsiaalteaduslikust lähenemisest, mille eesmärgiks on uurida ühiskonna olemust ja ühiskondlikke muutusi. Konstruktivism on interdistsiplinaarne. Sellest tulenevalt on ka viis kuidas uurimisobjektile lähenetakse, erinev. Konstruktivismi eesmärgiks ei ole ühe kõikeseleitava lähenemise leidmine ega ka mingi konkreetse teooria ainuõigsuse tõestamine. Selle asemel on tähelepanu keskmes n-õ küsimusteringid. 2001. aastal ilmus Finnemore'ilt ja Sikkinkilt konstruktivismi hetkeseisu hindav artikkel, milles autorid jagavad konstruktiviste huvitavad teemad kahte suurde gruppi (2001: 396-403). Esimene teemadering keskendub normidele ja sotsiaalsetele struktuuridele ning peamiseks eesmärgiks on kindlaks teha, et normid ja struktuurid on tähtsad. Kesksete analüüsiobjektidena toovad autorid välja kolm küsimusteringi: globaalsed normid ja nende kohalik mõju, ideed ja võim, identiteet ja riigi käitumine. Olles kindlaks teinud, et normid ja struktuurid omavad tähtsust, sai järgmiseks loogiliseks sammuks uurida, kuidas normid ja struktuurid tähtsuse saavutavad. Teine suur küsimustering üritab niisiis välja selgitada, millised on need mehhanismid ja protsessid. Tähelepanu keskmes on jällegi mitu küsimusteringi: mis on sotsiaalsete arusaamade/reeglite muutumise taga; kuidas rahvusvahelised organisatsioonid mõjutavad riikide käitumisnorme ja väärtushinnanguid, millist mõju omab kõne, argument ja veenmine sotsiaalse keskkonna muutumisele jt.

Järgides konstruktivismi sellist määratlust, kuulub käesolev uurimustöö identiteedi ja riigi käitumise vahelisi seoseid uuriva teema alla. Vaatluse alla tuleb Türgi identiteet,

enesemääratlus ja valitsevad ideed; töö eesmärgiks on välja selgitada, kas ja kuidas riiklik identiteet ja normatiivsed ideed on mõjutanud Türgi seisukohti Euroopa Liidu tuleviku küsimustes.

1.2. Identiteet ja riigi käitumine

Identiteediga seotud teemadering on üks kesksemaid uurimisobjekte konstruktivistlikus uurimisprogrammis (identiteeti uurivate konstruktivistide seast võiks välja tuua nt Wendti (1992, 1994, 2000), Katzensteini (1996), Bergeri (1996), Barnetti (1996), Risse-Kappeni (1996) jt). Konstruktivistid väidavad, et riigi rahvuslikud huvid on suures osas riigi identiteetide poolt määratud. Identiteedid viitavad sellele, kes või mis subjektid on (kuidas nad ennast määratlevad) ning aitavad mõista, mida subjektid tahavad. Arusaama, et riigi identiteedid kujundavad paljuski riigi eelistusi ja käitumist ning on seega oluliseks välispoliitilise käitumise määrajaks, peetakse seejuures üheks olulisemaks konstruktivismi panuseks (Finnemore & Sikkink 2001: 398-399).

Samas tekitab see valdkond uurijatele jätkuvalt raskusi. Nõustatakse, et riiklik identiteet ei ole olemuslik, vaid konstrueeritakse rahvusvahelises ja sisepoliitilises keskkonnas. Kumb neist aga omab identiteedi kujunemisele suuremat mõju ja kuidas seda defineerida, on siiani vaidlusaluseks küsimuseks. Sellest tulenevalt peetakse identiteedi uurimisel suurimaks probleemiks kokkuleppelise identiteedi definitsiooni puudumist ning tõdetakse, et seni kuni identiteet on täpselt määratlemata, on väga raske teha üldistusi identiteedi ja riigi käitumise vahelise seose kohta (Finnemore, Sikkink 2001: 399).

Käesolevas uurimistöös tuginetakse identiteedi määratlemisel Alexander Wendti (2000) poolt väljatoodud põhimõtetele. Wendtil on õnnestunud ühendada rahvusvahelise ja sisepoliitilise keskkonna mõju identiteedile. Ta käsitleb identiteeti kui intersubjektiivset mõistet, mille mõistmisel on üheselt tähtis nii riigi enese (subjektiivne) arusaam oma identiteedist kui ka see, kas teised riigid seda samamoodi mõistavad. Seega konstrueeritakse identiteedid väliste ja sisemiste ideede vastastikuse mõju toimetel, millest tuleneb ka nende intersubjektiivsus.

Identiteetidel on motiveeriv jõud. Teadmine, milline on riigi arusaam oma identiteedist, aitab mõista kuidas riik (tulevikus) käitub – millised on riigi prioriteedid ja miks sellised positsioonid välja on kujunenud. Selleks, et uurida Türgi riigi identiteete ja nende kajastumist EL tuleviku-suunalistes huvides ja prioriteetides, tuleb kõigepealt vastata kahele üldisele teoreetilisele ja metodoloogilisele küsimusele. Esiteks, kuidas defineerida riiklikku identiteeti? Teiseks, millist mõju omavad riigi identiteedid regionaalsele integratsioonile – antud juhul siis „Euroopa konstrueerimisele”? Järgnevas alapeatükis tulevadki vaatluse alla kategooriad, mille alusel on võimalik riiklikku identiteeti defineerida.

1.3. Identiteetide liigid⁵

Identiteeti on võimalik piiritleda mitut moodi. Wendt pakub välja neli identiteedi liiki: (1) „personaalsed” või korporatiivsed, (2) tüübi-, (3) rolli- ja (4) kollektiivsed identiteedid⁶ (vt Wendt 2000: 224-230).

(1) Personaalsed (organisatsioonide puhul korporatiivsed) identiteedid on kõige üldisemalt öeldes need omadused, mis eristavad ühte subjekti teistest. Ka riigid kui subjektid omavad kindlaid, vaid neile iseloomulikke tunnusoone. Riigi puhul on nendeks riigi territoorium ja seal elavad inimesed ning „enese” (*Self*) teadvustamine ja mälu. Keskseks küsimuseks seega: milline on riigi enesemääratlus? „Enese” mõiste on siin paljuski seotud kollektiivse identiteediga, mille eelduseks on võime ühiselt tunnetada „ennast” grupi-tasandil. Personaalne/korporatiivne identiteet on teiste identiteetide aluseks.

(2) Tüübiidentiteetide all mõistab Wendt riikide sotsiaalseid kategooriaid, mida ühendavad teatavad kindlad omadused (näiteks režiimitüüp, valitsev religioon jne).

⁵ Parema selguse nimel üks terminoloogiaalane märkus: erialakirjanduses käsitletakse riiklikku identiteeti tulenevalt tema intersubjektiivsest loomusest kui riigi identiteetide kogumit. Nii nagu inimestel, on ka riikidel palju identiteete, mille esilekerkimine sõltub kindlast kontekstist ja ajahetkest. Sellest tuleneb ka riikliku identiteedi mitmetasandilise analüüsi vajadus (vt nt Wendt 2000: 230).

⁶ Originaalkujul: „(1) *personal or corporate*, (2) *type*, (3) *role*, and (4) *collective identities*” (Wendt 2000: 224).

Kuuluvuse sotsiaalse kategooria alla määravad ära paikapandud ametlikud reeglid – reeglid defineerivad vastava kategooria identiteedi ja suunavad „teiste” (*Others*) käitumist selle suhtes. See tähendab, et „teised” osalevad sotsiaalsete tüüpide konstrueerimises. Identiteedid varieeruvad nii kultuuriliselt kui ajalooliselt ning üldiselt nõustatakse, et tüübi identiteetide arv mingil kindlal ajajärgul on limiteeritud.

Riikide süsteemis on tüübiidentiteedid eriti selgelt näha. Nad vastavad riigikorra või riigivormi tüüpidele, nt kapitalistlik riik, demokraatlik riik, monarhistlik riik, Islamiriik, Euroopa riik jne. Seejuures on väga tähtis rahvusvaheline sotsiaalne keskkond, sest erinevatel ajaperioodidel on tüübiidentiteetidel erinev legitiimsus. Lisaks, mitte kõik jagatud omadused ei ole tüübiidentiteedid. Tähtis on nende omaduste tähendus konkreetses rahvusvahelises kontekstis. Nii toob Wendt näitena (1999: 226) presidentaalsed ja parlamentaarsed riigikorrad, mis tänapäeva riikide süsteemis on vaadeldavad ühise demokraatliku identiteeditüübi all ning keskseks küsimuseks saab seega „demokraatliku riigi” tähenduse mõistmine.

(3) Rolliidentiteedid omakorda on riikidevaheliste suhete tulemuseks ning eksisteerivad vaid suhetes „teistega” ja läbi jagatud ideede. Jagatud ideed võivad olla kas konfliktised või koostööd soosivad, mis tähendab, et riigid võivad olla sõbrad, rivaalid või vaenlased. Sellise identiteedi olemasolu on seega võimalik vaid sotsiaalse struktuuri siseselt.

(4) Kollektiivne identiteet on viimane samm „enese” ja „teiste” vaheliste suhete tuvastamisel, identifitseerimisel. See on kombinatsioon rolli- ja tüübiidentiteetidest, mis omakorda seab riigid grupi-tasandile. Kollektiivsed identiteedid on nimetatud identiteetidest kõige vaieldavamad. Nendele räägib näiteks vastu ratsionalistlik eeldus, mille kohaselt rahvusriikide identiteedid ja huvid on enesekesksed ega toeta kollektiivsete identiteetide konstrueerimist. Wendti vastuargument (2000: 364) sellele on, et kuigi kollektiivsed identiteedid on vaevalt kunagi perfektsed või täielikud, nad siiski eksisteerivad kontsentriiliste ringidena, milles subjektid on valmis „ennast” „teistega” identifitseerima vastavalt sellele, kes nad on ja mis on kaalul, üritades

samaaegselt rahuldada ka oma isiklike vajadusi. Ka Euroopa Liitu näeb ta kui kollektiivse identiteedi konstrueerimisprotsessi.

Antud töös püstitatud eesmärk on otseselt seotud Türgi Euroopa-suunalise kollektiivse identiteedi määratlemisega. Türgi soovi liituda ELiga võib sellise lähenemise kohaselt käsitleda kui soovi ja valmisolekut jagada grupi tasandil kollektiivset identiteeti, mis aga ei eelda selle absoluutset aktsepteerimist või isiklike huvide taandumist. Iga uue liikme kaasamine mõjutab kollektiivse identiteedi edasist konstrueerimisprotsessi. Seega, kui on selgeks saanud kuidas riigi identiteeti määratleda, tuleb järgmise sammuna välja selgitada, milline on regionaalse integratsiooni puhul riigi identiteetide mõju bloki identiteetidele.

1.4. Identiteetid ja regionaalne integratsioon

Kuivõrd identiteetide olemus on intersubjektiivne, mõjutab organisatsiooni astumine/kuulumine otseselt identiteetide konstrueerimist. Edukas integratsioon eeldab riikide identiteetide suhestust organisatsiooni identiteetidega. Samas püüavad riigid konstrueerida kollektiivset identiteeti nii, et see oleks kooskõlas riigi enda identiteetidega.

Konstruktivistlik lähenemine regionaalsele integratsioonile keskendub ideelistele ja kultuurilistele faktoritele. Analüüsiobjektideks on sotsiaalsed identiteetid, väärtused ja normid. Kesket tähendust omab kultuuridevaheline sobivus (*cultural match*): mil määral on organisatsiooni kuuluvate ja sellest välja jäävate osalejate identiteetid ja tõekspidamised ühised. Ehk siis soov liikmeks astuda või uute liikmete võrra laieneda sõltub kogukonnatunnetusest.

Konstruktivistliku laienemisekäsitluse keskmes on järgmine hüpotees:

Mida enam organisatsiooniväline riik samastub vastava organisatsiooni poolt esindatava rahvusvahelise kogukonnaga ja mida enam see riik jagab organisatsiooni eesmärki ja tegevusi määratlevaid väärtuseid ja norme, seda tugevamat

institutsionaalset seotust riik taotleb ja seda suurem on liikmesriikide valmidus püüelda selle riigi horisontaalse institutsionaliseerumise suunas (Schimmelfennig & Sedelmeier 2002: 513).

Schimmelfennig ja Sedelmeier on leidnud, et ELi puhul on määravaks eelkõige neli küsimust (2002: 513-514). Kas kandidaatriik:

- on “euroopalik”;
- pooldab jätkuvat Euroopa integratsiooni (*integrationalist project of an “ever closer union”*);
- jagab Liidu liberaal-demokraatlikke põhiväärtusi;
ja
- erinevates poliitikavaldkondades kehtivaid norme.

Kultuuridevaheline sobivus määrab seega ära, kui suur on valmidus püüelda liikmelisuse poole ja kui võrd keeruline/sujuv see protsess saab olema. Konstruktivistlike arusaamade järgi on võimalikud laienemisega seotud konfliktid lihtsad tekkima just kandidaatriikides, sest tegemist on tõsise poliitilise ümberorientatsiooniga (n-ö „enesemääratluse konflikt”) samas kui liikmesriikidele on see pigem poliitilise järjepidevuse küsimus. Lisaks võib eeldada, et organisatsiooni kuuluvad riigid juba jagavad teatava määraneni ühisväärtusi ja ühiseid norme, kandidaatriiki aga alles ootab ees sotsialiseerumise protsess ja riiklike identiteetide kohandamine organisatsiooni omadele.

„Euroopa identiteedi” kontseptsioon on alles väljakujunemisjärgus ja seda mõjutab Euroopa integratsiooni protsess. See, kuidas inimesed mõistavad tänast Euroopat, on paljuski integratsioonis toimuvate arengute tulemus. Erinevalt rahvuslikust identiteedist on Euroopa identiteedi aluseks kokkuleppeliselt ühiste väärtuste jagamine, ühised eesmärgid ja tingimused. Läbi laienemise ja süvenemise EL pidevalt muutub ja seega ka Euroopa identiteet muutub – ehk siis ELi integratsiooni puhul on tegemist liidu kollektiivse identiteedi konstrueerimiseprotsessiga.

Käesolevas töö seisukohast on huvipakkuvaks Türgi osalus ELi tulevikudebatis ja seal esitatud seisukohad, mis aitavad mõista, kuidas Türgi läbi selle protsessi üritas konstrueerida liidu uut ja arenevat identiteeti nii, et see oleks kooskõlas (vähemalt mitte vastuolus) juba olemasoleva riikliku identiteediga ja milliseid järeldusi võib selle põhjal teha Türgi kui võimaliku liikmesriigi käitumise kohta Euroopa kujundamisel.

2. MIS DEFINEERIB TÜRGIT RIIGINA?

2.1. Türgi „personaalne” identiteet

Kaasaegse Türgi identiteet ja enesemääratlus on suures osas välja kujunenud läbi rahvusriigi loomise protsessi, mis sai alguse 1920-tel aastatel, kui üleminek Osmanite impeeriumilt Türgi riigile tingis vajaduse ümber defineerida riik ja selle identiteet. Iseseisva Türgi Vabariigi loomine 1923. aastal ja selle esimese presidendi Mustafa Kemal „Atatürgi” tegevus tõid kaasa vana, paljuski religioonil põhineva ühtsuse asendamise rahvusl põhineva ühtsusega. Seda perioodi peetakse ühtlasi Türgi euroopastumise protsessi alguseks (Asbeek Brusse & Griffiths 2004: 15).

Peale kümme aastat kestnud sõjategevust, milles järgnesid teineteisele Balkani sõda, Esimene maailmasõda ja võitlused iseseisvuse nimel, oli riigi esimeseks ülesandeks kindlustada kättevõidetud iseseisvus ja saavutada selle tunnustatus nii Euroopas kui rahvusvahelisel areenil laiemalt. Seejuures sooviti pälvida Euroopa-poolne tunnustus uue riigi euroopalikkusele, millest annavad tunnistust terve rida valitsuse poolt läbiviidud muudatusi: sultanaadi kaotamine 1923. aastal, aasta hiljem kalifaadi kaotamine, usu eraldamine poliitikast, üleminek araabia tähestikult ladina tähestikule, muudatused riietumistavades, läänelike standardite vastuvõtt hariduse ja tervishoiu vallas ning avalikus elus jms (Müftüler-Bac 2000: 28). Kõigi nende reformide eesmärgiks oli Türgi muutmise kaasaegseks, ilmalikuks ja läänepäraseks rahvusriigiks.

Seejuures oli ühise identiteedi loomine uue riigi eliidile tõsiseks väljakutseks. Osmanite impeerium ühendas endas mitmeid kultuure, religioone ja rahvaid. Rahvuslikud liikumised ja separatism olid tunduvalt vähendanud kunagist territooriumi, millel seega samuti puudus ühendava faktori mõju. Küll aga olid eraldumised muutnud riigi rahvastikku „vähem heterogeenseks ja rohkem „türgilikuks”, mille loomulikuks tagajärjeks oli suurem rõhuasetus türgilikele elementidele riikliku identiteedi

konstrueerimisel (Foundations 2004: 51). Loogilise sammuna sai eliidi järgmiseks ülesandeks välja selgitada, mis moodustab türki identiteedi. Kas tegemist on etnilise grupi või kultuurialaga? Kui etnilise grupiga, siis kas selline identiteedi-määratlus ei soodusta edasisi eraldumisi? Kui kultuurialaga, siis mis on need türki identiteeti esindavad kultuuriväärtused? Viimase puhul osutus murettekitavaks tõsiasi, et rahva tasandil olid türklased pikka aega endid defineerinud kui moslemeid, mitte kui türklasi.

Paljuski Euroopa mõjutustel ja M. Kemali toetusel hakkas järjest suuremat toetust võitma Türki identiteedi defineerimine läbi rahvusluse. Riigi rahvust defineeriti kui „ühise keele, moraali, religiooni ja haridusega kogukonda, mis on midagi enam kui paljas rassiline, etniline, geograafiline või poliitiline grupp” (Foundations 2004: 54). M. Kemali arusaamal Türki identiteedist oli kaks kesket dimensiooni: usuline ja etniline. Usulisel tasandil aktsepteeriti islami sotsiaalset ja kultuurilist tähtsust, kuid eitati selle rolli poliitilises elus. Türki riigi ilmalikustamisest sai reformiprogrammi tähtsaim eesmärk üldse (Macfie 2001: 148). Etnilisel tasandil seisti vastu etnilise kuuluvuse põhisele jagunemisele ja eraldi grupiidentiteetidele. Seega lähtus kemalistlik Türki identiteedi käsitus rahvusriigist ja toetus kodakondsusele, mitte päritolule või etnilisele kuuluvusele.

Need reformide aluseks olevad põhimõtted tõid paljuski endaga kaasa kultuurilise eraldumise minevikust, eelkõige Osmanite impeeriumist pärit islamipärandist. Konservatiivid väitsid korduvalt, et moderniseerimine ei peaks tähendama tingimata läänelikustamist ja et islami tsivilisatsioon on suuteline looma omaenda versiooni edumeelsest ja kaasaegsest ühiskonnast. Kemalismi⁷ aluseks olevate põhimõtetega – vabariikluse, populismi, riigikesksuse, ilmalikkuse ja reformismiga (Macfie 2001: 153) oli selline seisukoht ühildamatu. Seda enam, et usu sekkumises poliitikasse nähti ühte põhjust, miks Osmanite impeerium oli Euroopast maha jäänud.

Vastureaktsioonina toimunud arengutele tekkis olukord, kus islamist sai moderniseerimisevastase ideoloogia esindaja. Lisaks, kuna inimesed ei olnud valmis

⁷ 1930. aastal Mustafa Kemali pooldajate poolt loodud ülddoktriin, mis aasta hiljem sai Vabariikliku Rahvapartei programmi aluseks ja 1937. aastal inkorporeeriti Türki põhiseadusesse.

neid radikaalseid reforme⁸ nii kiiresti vastu võtma, omandasid reformid ülalt-alla iseloomu. Selline ülevalt tulevate uute väärtuste pealesurumine aitas omakorda kaasa topelt-identiteedi tekkimisele, milles üks identiteetidest põhineb kaasaegsetel, ilmalikel ja läänelikel väärtustel, teine aga on oma olemuselt traditsiooniline, islamist lähtuv ja idamaine (Müftüler-Bac 2000: 31).

Türgi Vabariik on enamasti suutnud kontrollida konservatiivsete tendentside levimist. Samas ei ole need kuhugi kadunud ja on erinevatel ajahetkedel suutnud vaidlustada ametlikku Türgi identiteeti⁹. Sellist identiteedi kaksik-iseloomu on tihtipeale nimetatud Türgi identiteedi kriisiks ja sellest tulenevad pinged mõjutavad Türgi sise- ja välispoliitilist käitumist tänapäevani (vt nt Foundations 2004: 58-59, Heritage 2004: 60).

2.2. Türgi tüübiidentiteetid

Tuletades meelde A. Wendi poolt paikapandud põhimõtteid, vastavad riikide süsteemis tüübiidentiteetid riigivormi tüüpidele. Seejuures eeldab analüüs konkreetse rahvusvahelise kontekstiga arvestamist. Käesoleva uurimistöõ seisukohast tähendab see järgmist: praeguses rahvusvahelises kontekstis on aktuaalseim ja suurimat legitiimsust omav demokraatlik identiteeditüüp. EL on demokraatia toimimise seadnud liitumisperspektiivi otseseks eelduseks ega alusta liitumisläbirääkimisi enne poliitiliste kriteeriumite täitmist. Seega saab liitumisel keskseks küsimuseks Türgi demokraatliku identiteeditüübi ja selle iseärasuste mõistmine euroopaliku demokraatianägemuse kontekstis.

⁸ Mustafa Kemal viis oma presidendiks oleku ajal läbi terve rea laiaulatuslikke reforme, radikaalseimad neist olid: kalifaadi kaotamine, šariaadikohtute (religioonil põhinev seadus) kaotamine, põhiseaduse väljakuulutamise, mis muutis Türgi ilmalikuks riigiks, keeld igapäevaselt kanda usulise tähendusega rõivaid, vaimulike koolide allutamine haridusministeeriumile, ilmaliku ja võrdõigusliku haridussüsteemi loomine, gregooriuse kalendri kasutuselevõtt, araabia kirja asendamine ladina tähestikuga, puhkepäeva üleviimine reedelt pühapäevale, et see langeks kokku läänes omaks võetud puhkepäevaga jne (täpsemalt vt nt Macfie 2001: 139-156).

⁹ Nii 1960. kui 1980. aastal toimunud sõjaväelisi sekkumisi käsitleb türgi sõjavägi (ja koos temaga suur osa türgi ühiskonnast) riigi demokraatia ja ilmalikkuse kaitseks väljaastumistena. Islami väärtustel põhinevad parteid väidavad aga, et nende eesmärgiks ei ole kahjustada demokraatiat ning et nad ei ole vastu riigi ja religiooni lahususe põhimõttele – vastupidi, nende eesmärgiks ongi saavutada mõlema autonoomsus, praegu aga omab riik kontrolli religiooni üle (antud debati kohta vt täpsemalt nt Asbeek Bruse & Schoonenboom 2004: 69-88).

1993. aastal sätestas Kopenhaageni ülemkogu uute liikmete vastuvõtmise kriteeriumid, millest esimese osa moodustasid poliitilised tingimused: institutsioonide stabiilsus, õigusriigi toimimine ja vähemuste õiguste austamine. Need tingimused kattuvad paljuski demokraatia põhikomponentidega, milleks traditsiooniliselt peetakse (1) regulaarseid, vabasid ja õiglaseid valimisi, (2) valitsuse vastutavust parlamendi ees, ning (3) väljendus- ja assotsiatsioonivabadust koos individuaalsete õiguste kaitsmisega riigipoolse omavoli eest (Veebel *et al.* 2003: 9-10). Nende tingimuste täitmine on loonud intersubjektiivse arusaama ühiskonnast, kus valitseb poliitiline stabiilsus, isikuvabadus ja minimaalne konfliktioht.

Hoolimata Türgi pikaajalisest demokraatiakogemusest ei ole riigil õnnestunud saavutada taotletud järjepidevust ja stabiilsust. Nagu mõnab P. Kubicek: läbi kemalismi, mis eelistas vabariiklust demokraatiale, homogeensust erinevusele, armeed tsiviilisikutele ja riiki ühiskonnale, takistab Türgi ajalooline koorem endiselt riigi poliitilist arengut (2005: 69). Peamiste faktoritena demokraatia defitsiidi taga nähakse avaliku arvamuse ebapiisavat arvessevõttu, tolerantsuse puudumist poliitilise opositsiooni suhtes, seaduse võimu suhtelist nõrkust ja patronaazi (Kalaycioglu 2001: 54).

Tõelise mitmeparteisüsteemi loomiseni jõudis Türgi 1945. aastal. Siis sai ka võimalikuks poliitilise opositsiooni tekkimine riigi tasandil. M. Kemal oli oma absoluutse võimu kindlustanud opositsiooni mahasurumisega ja kui ta ka 1930. aastal üritas poliitilisse süsteemi sisse tuua demokraatia elemente opositsioonipartei asutamist õhutades, taganes ta sellest niipea, kui viimase suhtes ootamatult suur poolehoid ilmnes (Macfie 2001: 170-171). Sallimatus opositsiooni vastu mitmeparteisüsteemiga ei vähenenud, vaid tõi senisest veelgi teravamalt esile riigis valitseva vastuolu ilmalike ja islamistlike vaadete pooldajate vahel. Kahel korral – 1960. ja 1980. aastal läksid poliitilised vastuolud üle rahutusteks ja lõppesid sõjaväelise riigipöördega. Seejuures on nende sõjaväeliste sekkumiste mõistmine väga vastuoluline – türki sõjavägi näeb endas riigi demokraatia ja ilmalikkuse kaitsjat, rahvusvaheline üldsus aga peab sõjaväe suurt rolli riigiasjades Türgi demokraatiadefitsiidi üheks põhjuseks. Eriti selgelt

demonstreerivad seda 1980. aasta sündmused: sõjaväe sekkumine küll taastas korra, kuid tõi endaga kaasa poliitiliste parteide ja ametiühingute laialisaatmise ning tuhandete tsiviilisikute arreteerimise. Poliitilise stabiilsuse hoidmisest sai eesmärk omaette, tolerant igasuguse rahulolematuse demonstreerimise – meeleavalduste, protestide ja miitingute suhtes vähenes peaaegu et olematuks ning asendus jõu kasutamise. 1982. aasta põhiseaduse nägemus igat sorti kodanikealgatustest, vabatahtlike ühendustest ja valitsusvälistest organisatsioonidest kui „kahtlustäratavatest kogunemistest” mõjutab Türgi poliitikat siiani (Kalaycioglu 2001: 56-60). Viimasel kümnendil on küll põhiseadusesse tehtud mitmeid parandusi, kaasamaks kodanikke senisest aktiivsemalt poliitikasse, kuid mitte alati ei ole täheldatav nende seaduste efektiivne ellurakendamine, mis omakorda loob inimestes teatava ebakindluse ja kahtlused otsuste siiruses.

Lisaks eelpooltoodule eeldab tõhus koostöö ühingute/seltside raames inimestevahelist usaldust, mis türgi ühiskonnas on aga väga madal. Selle asemel domineerivad perekonna- ja sugulussidemed ning piirkondlik ühtekuuluvustunne. See kajastub ka riigi ühiskondlikus elus ja, nagu nendib Kalaycioglu, ei jäta mõjutamata poliitilise eliidi ja valijate vahelisi suhteid (2001: 62-63). Tema sõnul on patronaaž Türgis tuvastatav kõigis poliitilistes institutsioonides: kas onupojapoliitika, soosingu, piirkondlike sidemete kasutamise, religioosse solidaarsuse või materiaalse kasusaamise kujul, lisaks poliitiliste parteide (eelkõige valimiste-eelne) populistlik patronaaž. See kõik omakorda õõnestab seaduse võimu, raskendab riigi kulutuste ohjeldamist ja vähendab distsiplineeritust eelarvest kinnipidamisel. On tekkinud vastuoluline olukord, kus rahva poolehoid demokraatiale on tugev, sest see on neile kasulik.

Türgi demokraatliku identiteeditüübi mõistmisel ei saa mööda vähemuste olukorrast riigis, eelkõige sealsest suurimast grupist – kurdidest. Ka selle küsimuse puhul tuleb parema mõistmise nimel tagasi minna 1920-tel aastatel toimunud rahvusriigi loomise protsessi juurde. Eelmises alapunktis oli juttu kemalistlikust Türgi identiteedi käsitlusest ja sellest, et loodav identiteet pidi toetuma kodakondsusele, mitte usulisele või etnilisele kuuluvusele. Sellega seoses keeldus M. Kemali valitsus kurdidele eraldiseisva etnilise grupi staatuse andmisest ja lootis küsimuse lahendada assimilatsiooniprotsessi kaudu.

Kurdid sattusid kahekordse surve alla: ühelt poolt piirangud religiooni praktiseerimise osas, teiselt poolt reaalne oht kultuuriliselt hääbuda. Tulemuseks oli küllaltki ootuspäraselt kurdide-poolse vastupanuliikumise teke ja senisest tugevama eneseteadvuse esiletõus. Algselt väikese ulatusega mässud saavutasid 1980-date alguses, kui PKK (Kurdistani Töölispartei) hakkas iseseisva Kurdi vabariigi saavutamise nimel kasutama partisanisõja taktikat peaaegu et kodusõja mõõtmed. Valitsuse käitumist selles konfliktis iseloomustas aga kohati lausa „ametlik” (maru)rahvuslik meelestatus ja laialdane tsiviilõiguste rikkumine (Asbeek Brusse & Griffiths 2004: 23-24). Lahingutegevus PKK ja valitsuse vägede vahel kestis 16 aastat. Peale PKK liidri Abdullah Öcalani vangistamist 1999. aastal võib rääkida relvarahust, kuigi lõplikuks seda veel pidada ei julgeta.

Alates 1999. aastast, kui Helsingi ülemkogu otsustas Türgile anda ametliku kandidaatriigi staatuse, on demokraatia olukord riigis suurel määral paranenud. Türgi on üles näidanud tõsist pühendumust euroopalike demokraatiapõhimõtete ülevõtmisel. On toimunud oluline seadusandlik ja institutsiooniline lähenemine Euroopa standarditele. Põhiseadusemuudatused sisaldavad muuseas muudatusi sõna- ja trükivabaduse, poliitiliste parteide tegevuse ja piinamise ärahoidmise vallas. Kaotatud on surmanuhtlus ning rahulike meeleavalduste eest karistamine. Vähemuste õiguste osas on seadusesse sisse toodud õigus teha raadio- ja teleaateid riigi territooriumil räägitavates keeltes, samuti on paranenud võimalus saada haridust vähemuskeeltes jne. Samas aga heidetakse Türgile ette probleeme kõnealuste reformide nõuetekohase rakendamise osas ja küsitakse, kas teatavatel juhtudel läbiviidud reformid ei eksisteeri mitte vaid paberil (vt nt Euroopa Komisjoni soovitus 2004, Kubicek 2005: 70). Türgi-poolne vastus sellisele etteheitele on, et reformid ei saa peegelduda ühiskonnas üle öö – nende omaksvõtt ja rakendamine ühiskonnaliikmete poolt vajab aega.

Lisaks ei tohi alahinnata tõsiasja, et Türgist on saamas üleüldse esimene moslemiriik, kus austatakse demokraatia ja õigusriigi põhimõtteid, inimõigusi ja põhivabadusi. Türgis on praegu toimumas radikaalsed muutused ja see on kõigi huvides, et need muutused jätkuksid. Türgi demokraatia erilisust ei tohiks alahinnata nagu ka selle

võimalikku mõju naaberriikidele: toimiva demokraatiaga moslemiriigina saaks Türgist regiooni stabiilsust tugevdav faktor.

2.3. Türgi rolliidentiteedid

Rolliidentiteedid on riikidevaheliste suhete tulemuseks ja eksisteerivad vaid suhetes teiste riikidega ehk „teistega”. Käesoleva töö kontekstis on seega huvipakkuvaks küsimus, millised on Türgi rolliidentiteedid suhetes Euroopa Liiduga, samuti teatavatel juhtudel üksiku liikmesriigiga, kui see omab mõju liidu ja Türgi kahepoolsetele suhetele.

Rolliidentiteedid Euroopa Liidu ja Türgi suhetes¹⁰

Rolliidentiteedid arenevad tihtipeale välja ajaga või on mõjutatud ajaloolisest taustast. See on kindlasti tõsi Türgi ja Euroopa vaheliste suhete puhul. Türgi eelkäija – Osmanite impeerium mängis tähtsat rolli Euroopa ajaloos keskajast alates. Tegemist oli n-ö. Euroopat liitva faktoriga: impeeriumi ekspansioon läände tekitas hirmu, hirm omakorda liitis Euroopa kuningriike. Vastupanu Osmanite impeeriumile intensiivistas veelgi erinev usuline kuuluvus. Nii väidavadki ajaloolased, et terminit „Euroopa” hakati järjest enam kasutama seoses Osmanite impeeriumi esiletõusu ja ohuga, mida see kujutas kristlusele (Yapp 1992: 144). Ajalooliselt on seega türklaste puhul tegemist Euroopa kultuurilise ja tsivilisatsioonilise „teisega”.

Kahepoolsed suhted hakkasid muutuma Osmanite impeeriumi langusega, kui moderniseerumise eesmärgil hakati eeskujuga võtma läänelt. Läbi Euroopas hariduse saanud õpetlaste ja diplomaatide hakkasid impeeriumis levima euroopalikud ideed – sh rahvuslus ja patriotism, euroopalik elustiil ja mõtteviis. Nii oli ka noore Türgi Vabariigi eliit kantud euroopalikest ideedest ning soovist muuta Türgi kaasaegseks läänelikuks riigiks ja saavutada Euroopa-poolne tunnustus riigis toimuvatele arengutele.

Kuni Teise maailmasõjani toetus Türgi Vabariigi välispoliitika neutraalsuse põhimõttele. 1939. aastal sõlmis Türgi küll kaitselepingu endiste vaenlaste Inglismaa ja

¹⁰ Türgi osaluse kohta Euroopa integratsiooniprotsessis vt ka Lisa: „Türgi ja Euroopa Liidu suhted aastani 2004”.

Prantsusmaaga, kuid jäi sõja puhkedes algselt siiski edasi neutraliteedipoliitika juurde. Teise maailmasõjajärgses polariseerivas maailmas selline taktika enam võimalik ei olnud. Türgi liidritel tuli teha otsus lääneriikide ja järjest leviva kommunismi vahel. Selleks otsuseks sai riigi kindel identifitseerimine läänega (Asbeek Brusse & Griffiths 2004: 16). Nii iseloomustabki maailmasõdade järgset perioodi Türgi täiemahuline osalus Euroopa ülesehitamisel. Koos 15 teise Euroopa riigiga sai Türgi majanduslikku abi Marshalli abiprogrammi raames ja oli 1948. aastal loodud Euroopa Majanduskoostöö Organisatsiooni asutajariikide hulgas. Järgnesid liikmelisus Euroopa Nõukogus ja NATOs ning Lääne-Euroopa Liidu assotsieerunud liikmeks saamine. Seda kõike silmas pidades oli igati loomulik eeldada Türgi-poolset soovi osaleda Euroopa edasises integratsioonis, millest ajendatuna riik 1959. aastal assotsieerumistaotluse ka esitas. Ei tohi aga unustada, et tookordne EMU oli vägagi erinev sellest organisatsioonist, millega Türgi täna liituda soovib. Tegemist oli majandusliku organisatsiooniga ja soov liituda tähendas eelkõige soovi osa saada tolliliidu hüvedest.

Rolliidentiteetide edasist kujunemist mõjutas suurel määral Külma sõda. Külma sõja puhkemisega sai Euroopa „teiseks” kommunistlik blokk ja uueks ühendavaks faktoriks kommunismivastane võitlus. Küsimus Türgi euroopalikkusest taandus ning esile kerkis riigi tähtsus kommunismi levikut takistava puhvertsoonina. Sama võib väita religiooni kohta: riikide erinev usuline kuuluvus ei olnud kaugelki nii aktuaalne nagu enne või pärast Külma sõda (Müftüler-Bac 2000: 29). Kõige tähtsam: tegemist oli partneritega ideoloogilises Ida-Lääne konfliktis.

Külma sõja lõpp ja Nõukogude Liidu lagunemine löid täiesti uue rahvusvahelise keskkonna, mis oma vahetu läheduse tõttu otseselt puudutas Euroopa Liitu. Keskseks küsimuseks muutus konfliktiennetus siideriikides. Euroopa identiteeti määratleti järjest enam läbi demokraatia ja inimõiguste, millest annavad tunnistust Kopenhaageni kriteeriumid. Toimuvad arengud ei jätnud mõjutamata ka ELi ja Türgi vahelisi suhteid. Türgi kui ideoloogilise partneri positsioon Euroopas kaotas oma senise tähtsuse, uue keske küsimusena tuli peale 1987. aastal esitatud liitumistaotlust päevakorda võimalik kandidaatriigi staatus. Seejuures kerkisid taas kord esile (kolmikriteeriumitele lisaks) küsimused Türgi euroopalikkusest ja erinevast usulisest tagapõhjast, mis on Türgi-

siseselt tekitanud küsitavusi Euroopa Liidu ja Türgi partnerlus-rolli võimalikkusest ja etteheiteid ELi Türgi arvates vastakale laienemispoliitikale, kus väidetavalt eelistatakse mitmeid Türgist oma arengus mahajäänumaid riike (Müftüler-Bac 2000: 29-32). Türgi tõlgendab seda kui enda suhtes diskrimineerivat käitumist ja küsib, kas selle taga ei ole Liidu liikmesriikide ajaloost pärinev Türgi tunnetamine „teisena“?

Rolliidentiteedid suhetes Kreeka ja Küprosega

Lisaks eelpoolöeldule omavad integratsiooniprotsessi parema mõistmise seisukohast tähtsust veel Türgi rolliidentiteedid kahe liidu liikmesriigiga – Kreeka ja Küprose Vabariigiga.

Türgi EÜ suunalist käitumist iseloomustab assotsieerumistaotluse esitamisest peale rivaalitsemine oma „ajaloolise vaenlase“ Kreeka. Ka assotsieerumistaotlus ise sai osaliselt esitatud reaktsioonina kuu aega varem laekunud Kreeka taotlusele, milles Türgi tajus ohtu jääda poliitilisse isolatsiooni. See (pikas perspektiivis süvenev) rivaalitsemine ei soodustanud kummagi riigi positsiooni. EÜ pandi olukorda, kus ühe poole võimalik liikmelisus ähvardas oluliselt halvendada suhteid teise osapoolega ja mida aeg edasi, seda häirivamaks kahepoolne vastuolu EÜ-le muutus. Samas olid mõlemad Euroopa Nõukogu, Lääne-Euroopa Liidu ja ka NATO liikmed, kus eriti just viimase raames tuli tihedat koostööd teha. Kahe riigi suhted ühendusega arenesid üldjoontes paralleelselt 1970. aastate keskpaigani. Mõlemat riiki sidus EÜga assotsiatsioonileping, mõlemad olid huvitatud osalusest ühenduse ühises põllumajanduspoliitikas ning sealt edasi tolliliidus. Ka siseriiklikult oli olukord naaberriikides sarnane: nii Kreeka kui Türgi olid tol hetkel poliitiliselt ja majanduslikult nõrgad ja oma arengus EÜsse kuuluvatest riikidest maas. Riigid, mida poliitiliselt iseloomustas „tugevalt polariseerunud sisepoliitika ja perioodilised sõjaväelised sekkumised“, majanduslikult aga „*dirigisme* ja korduvad majanduskriisid“ (Asbeek Brusse & Griffiths 2004: 18). Head majanduslikud suhted EÜga aga eeldasid stabiilset kaubanduskeskkonda ja suutlikkust täita vastastikusi kohustusi (eelkõige liberaliseerimise ja imporditariifide vähendamise osas).

Türgi ja Kreeka vaheliste problemaatiliste suhete haripunktiks sai Küprose konflikt. Kreeklastest ja türklastest koosneva elanikkonnaga saarel toimus 1974. aastal kreeka

hunta eestvedamisel riigipööre, mille tulemusena kuulutati kogu saar Kreeka osaks. Türgi vastas sellele oma vägede sisseviimisega kui (väidetavalt) hädaabinõuga kaitsmaks sealset türgi vähemust. Sellest põhjendusest hoopis veenvamaks peetakse aga Türgi strateegilisi kaalutlusi Vahemerel, Küprose kui Osmanite impeeriumi alla kuulunud territooriumi ajaloolist tähtsust ja kartust, et Türgi-Kreeka jõudude tasakaal kaldunuks otsustavalt Kreeka kasuks, mis „psühholoogiliselt” on Türgi jaoks alati suurt tähtsust omanud (Suvarierol 2003: 55-57).

Türgi interventsioonist sai sündmus, alates millest Kreeka ja Türgi suhted EÜga hakkasid arenema eri suunas ja erineval kiirusel. Kui Kreekas aitasid toimunud sündmused paljastada võimaloleva režiimi pankrotistumist ja koos uue võimuga alustada demokratiseerumiseprotsessi (mis viis 1981. aastal Kreeka liitumiseni EÜga), siis Türgi väljavaated lähiajal EÜga ühineda purunesid. Olukorda halvendas veelgi Türgi-poolne soovimatus rahvusvaheliste rahuvahendajatega koostööd teha, et sel viisil kõiki osapooli rahuldavale kokkuleppele jõuda (Asbeek Brusse & Griffiths 2004: 20).

Kokkulepet ei ole siiani saavutatud. Türgi Küprose-suunaline poliitika on seejuures nende aastakümnete jooksul olnud küllaltki vastuoluline. Hästi on selle kokku võtnud S. Suvarierol (2003: 56): ühelt poolt on Küpros Türgi rahvuslik üritus (*a national cause*) ja terve strateegiliste huvide kants (*a bastion of strategic interests for Turkey*). Kui aga jutt käib Küprose probleemile lahenduse leidmisest, väidab Türgi, et see on selgelt Küprose türklaste ja kreeklaste ainukohustus. Tulemuseks on olukord, kus Türgi nõuab igasuguse Küprost puudutava otsuse tegemisel oma huvidega arvestamist ja eitab samas omapoolset rolli lahenduse leidmisel (kui välja arvata kõigi kokkuleppe nimel tehtavate pingutuste tervitamine).

1999. aasta Helsingi tippkohtumisel otsustas Ülemkogu, et olukorrale lahenduse leidmine ei ole eeltingimuseks ei Küprose Vabariigi ega ka Türgi liitumisele, küll aga oodatakse kõigilt osapooltelt aktiivset osalust kokkuleppe saavutamisel. Samas võib just viimastel aastatel täheldada Türgi-poolse initsiatiivi märkimisväärset kasvu ja tugevat toetust ÜRO tegevusele osapoolte lepitamisel.

2.4. Euroopa Liit ja Türgi – millest tuleneb Türgi huvi kollektiivset identiteeti konstrueerida?

Türgi Vabariigi loomisest alates on eesmärgiks olnud kaasaegse, lääneliku ja ilmaliku riigi loomine, mis leiaks tunnustust ka Euroopas. Läbi liitumise ELiga õnnestuks Türgil saavutada soovitud heakskiit riigi euroopalikkusele. Samas puudub riigi sellisel enesemääratlusel kogu ühiskonna heakskiit. Iseseisvumisega kaasnenud uue identiteedi määratlemine toimus läbi usu, et sotsiaalseid muutusi saab ülevalt peale suruda. Lisaks alahinnati religiooni panust üksikindiviidi ja kogukonna elus, mis juba sajandeid oli toiminud siduva jõuna. Muudatused tekitasid teatavates ühiskonnakihtides tugeva vastupanu reformide suhtes ja viisid lõpuks topelt-identiteedi tekkeni. Identiteedikriis Türgis ei ole kadunud. Riik on jaotunud kahte leeri, millest üks põhineb kaasaegsetel, ilmalikel ja läänemeelsetel ideedel, teine aga traditsioonidel ja religioonil.

Türgi ametliku identiteedi kaitsmises nähakse riiklikku prioriteeti. Seejuures näib parimat kaitset pakkuvat just nimelt osalus üleeuroopalistes organisatsioonides ja väljavaade Euroopa Liiduga ühineda. Nagu väidab M. Müftüler-Bac (2000: 31): Türgi kaasamine Euroopa julgeolekukoostöösse Külma sõja ajal näis lahendavat identiteedikriisi moderniseerijate kasuks ja aitas maha suruda religioosselt meelestatud konservatiive ja nende vastupanu Türgi Euroopa-suunalistele püüdlustele. Peale Külma sõja lõppu täheldatav tõrjuv hoiak Türgi liikmelisuse suhtes on aga uued trumbid kätte mänginud vastasleerile ja iga viivitus kahepoolsete suhete arengus tähendab lisatööd Türgi läänemeelsetele poliitikutele, kaitsmaks riigi ametliku identiteedi „õigsust”. Leitakse, et kui Türgi lootused peaksid purunema, võib küllalt suure tõenäosusega oodata marurahvuslaste või islamistide esilekerkimist aga ka uusi vägivallapurskeid kurdidega asustatud aladel, millega kaasneks ebastabiilsus ja identiteedikriisi veelgi tugevam esiletõus (vt nt Turkey in Europe 2004: 22).

Seejuures tuleks arvestada tõsiasjaga, et Türgil puudub tegelikkuses alternatiiv Euroopa Liidu liikmelisusele. Eri aegadel välja käidud ideid Türgi võimalikust alliansist

Kaukaasia ja Kesk-Aasia riikidega või lähematest suhetest Lähis-Ida islamiriikidega ei peeta reaalseks (antud teema kohta vt nt Kuniholm 2003: 475-478). Siit tuleneb ka järjekordne põhjus Türgi järjekindlale Euroopa-suunalisele orienteeritusele.

Kui aga rääkida rahva suhtumisest ELi liikmelisusesse, oli see näiteks Türgi kandidaatriigiks saades väga kõrge – 75%. Samas ei näita see number üksi kuigi palju, sest kui inimestelt küsiti, mis on otseselt pooldava suhtumise taga, nimetati tihtipeale majandusliku kasu lootust. Muud küsimused viitasid aga küllalt tugevale euroskeptilisuse olemasolule – sh vastuseis teatavatele reformidele, kartus kaotada rahvuslik ja usuline identiteet, eemalduda traditsioonilistest väärtustest ning kartus Türgi iseseisvuse ja suveräänsuse nõrgenemise pärast. Lisaks muidugi laialtlevinud eelarvamused Euroopa tegelikus soovis ja valmiduses Türgit liikmena näha (Turkey in Europe 2004: 30, Görgün 2004: 34-37). Seega ei pruugi avaliku arvamuse nii suur poolehoid püsima jääda ja võib olla küllalt kergesti kõigutatav. Teisest vaatenurgast lähenedes nähakse aga valitsuse reforme ja viimaste aastate edusamme suhetes liiduga kui parimat viisi viia Türgis toimuvad mentaliteedimuutused ka konservatiivsemalt meelestatud ühiskonnaliikmeteni ja läbi selle ületada Türgit lõhestav identiteedikriis.

Türgi soovi saada Euroopa Liidu liikmeks võib vaadelda ka riigi rahvuslikest huvidest lähtudes. Rahvuslikud huvid tulenevad identiteedist, neid peetakse ühendavaks lüliks identiteedi ja käitumise vahelise seose analüüsimisel¹¹. Traditsioonilised rahvuslikud huvid on riigi olemasoleva territooriumi säilitamine (ehk füüsiline ellujäämine), riigi suveräänsus vastaval territooriumil ja ühiskonna liikmete heaolu¹². Wendt lisas nendele veel „kollektiivse eneseväärikuse” (2000: 235), mis viitab riigi vajadusele määratlada oma roll rahvusvaheliste suhete süsteemis ja saavutada selle määratluse aktsepteerimine teiste osalejate poolt.

¹¹ Wendti ideede kohaselt on identiteet ja rahvuslikud huvid vastastikku sõltuvad: ilma huvideta puudub identiteetidel motiveeriv jõud, ilma identiteetideta puudub huvidel siht (2000: 231).

¹² Rahvuslike huvisid käsitletakse traditsiooniliselt kui riikide enesekeskust demonstreerivaid elemente, millest ka realistliku koolkonna väide, et riigid on oma olemuselt egoistid. Wendt seab rahvuslike huvide sellise määratluse küsimärgi alla, väites, et loomulikult on rahvuslike huvide kindlustamisel oma koht enesekesksusel, kuid kui riigid on suutelised ennast identifitseerima koos „teistega” ja aja jooksul õppima mõtlema „meie” kategoorias, siis ei saa nende riikide puhul enam n-ö „puhtast” enesekesksusest rääkida. Nii jõuabki Wendt kollektiivse identiteedini ja kollektiivsete huvideni (2000: 241-243).

On muutunud üldaktsepteeritavaks väide, et rahvuslike huvide tagamine on tihtipeale hõlpsam läbi regionaalse integratsiooni. Erinevalt territoriaalse terviklikkuse säilitamisest on riigi suveräänsus tänapäeva globaliseerivas maailmas suhteline ja sellest ollakse valmis loobuma seni, kuni sõltuvusest saadav kasu ületab suveräänsuse loovutamise tulenevad kahjud. Kasud on tihtipeale otseselt seotud ühiskonna liikmete heaolu suurendamisega, mida maksimeerib rahvusvahelistes organisatsioonides osalus. Sama võib väita Wendi poolt nimistusse lisatud „kollektiivse eneseväarikuse” kohta. Esiteks selle pärast, et riigi rahvusvaheline identiteet on määratletud läbi suhte „oluliste teistega”. Teiseks on tänapäeva globaliseerivas maailmas rahvusriikide osatähtsus märkimisväärselt vähenenud ja esiplaanile tõusnud rahvusvahelised organisatsioonid. Mis puutub konkreetset Türgi ühiskonna heaolu tagamisse, siis ühelt poolt on siin mängus majanduslikud huvid, näiteks soov olla osa piirideta Euroopast (ühtne turg, neli vabadust, Schengeni leping), kiirendada riigi arengut läbi struktuuri- ja ühtekuuluvusfondide abi jms, teisalt suurendada regiooni julgeolekut, mis Türgi geopoliitilisest asendist tulenevalt on riigi üks keskseid küsimusi – ja seda muuseas ka Euroopa tulevikukonvendis, nagu näitab järgmise peatüki arutelu.

Regionaalsest integratsioonist on niisiis saanud riiklike huvide toetav faktor. Türgi puhul on aga võrdväärset tähtsust ka ametliku identiteedi tugevdamine läbi koostöö Euroopaga. Euroopa Liidu liikmelisus tagaks vastuvaidlematult sealsete väärtuste – demokraatia, õigusriigi, ilmalikkuse, julgeoleku ja solidaarsuse edasiarendamise ja kindlustamise. Sellest tuleneb ka Türgi valmisolek ja soov jagada ühist grupi-tasandi identiteeti.

3. TÜRGI JA EUROOPA TULEVIK

Tulevikudebati kokkukutsumine ja kandidaatriikide kaasamine selle töösse andsid võimaluse saada senisest selgem pilt liitu veel mittekuuluvate riikide nägemusest Euroopa Liidu ja tema tuleviku suhtes. Eelmine peatükk näitas ära, et Türgi riikliku identiteedi ja Euroopa-suunaliste huvide vahel on seos, tulevikudebatt on omakorda võimalus mõista, milline on Türgi nägemus Euroopast ja ELi kollektiivsest identiteedist ning kuidas/millises suunas Türgi seda kujundada sooviks. Peatüki esimeses osas antakse lühiülevaade Euroopa tulevikudebatist, debati kokkukutsumise tagamaadest ja sellele pandud ootustest. Teise alapunkti eesmärgiks on välja tuua Türgi positsioonid Euroopa Liidu tuleviku korraldamise küsimustes ja näidata, kuidas identiteedist tulenevad huvid kajastusid Türgi seisukohtades. Viimases, kolmandas osas uuritakse, milliseid järeldusi võib selle põhjal teha Türgi võimaliku rolli kohta edasises integratsiooniprotsessis – millistes küsimustes on oodata Türgi-poolset initsiatiivi liidu edasi arendamise osas ja mis valdkondades, vastupidi, sellise initsiatiivi olemasolu täheldatav ei ole.

3.1. Euroopa Liidu tulevikudebatt

Euroopa tulevikukonvent otsustati kokku kutsuda pärast seda kui selgus, et Nizza lepingu eesmärk muuta ELi töö tõhusamaks ja tagada Liidu valmisolek uute liikmete vastuvõtmiseks, oli jäänud paljuski saavutama. Lisaks tõusetusid üha sagedamini küsimused ELi üldisest tulevikust – kas ja kuidas peaks toimuma liidu edasine laienemine ja süvenemine, mis üldse on integratsiooniprotsessi lõppeesmärgiks? Ehk siis, kuidas/mis suunas peaks toimuma ELi kollektiivse identiteedi edasine konstrueerimine?

Selliste küsitavuste tõttu kiideti heaks otsus lisada Nizza lepingule Euroopa tulevikku puudutav deklaratsioon, milles tõdeti, et Liidu tuleviku korraldamise osas tuleks läbi viia senisest hoopis sügavam ja laiaulatuslikum debatt, milles saaksid osaleda kõik asjast huvitatud osapooled. Nizza tulevikudeklaratsioonis esitatud nägemuse kohaselt pidi debatt toimuma kolmes etapis: esialgne avalik debatt, millele järgneb debatile ametliku staatuse ja selge raamistiku andmine 2001. aasta detsembris koguneval Laekeni Ülemkogul ning seejärel uue valitsustevahelise konverentsi kokkukutsumine 2004. aastaks, kus pakutavate muudatuste vastuvõtmise otsustaks liikmesriigid.

Laekeni Ülemkogu lahendas tulevikudebati edasise käigu konvendi kokkukutsumisega. Tulevikudeklaratsioonis määratleti konvendi töömeetodid ja koosseis ning toodi välja konkreetsed küsimused, millele debatt pidi keskenduma. Esitatud küsimused puudutasid eelkõige nelja teemaderingi:

1. kuidas jaotada pädevusi ELi ja liikmesriikide vahel;
2. kuidas lihtsustada ELi seadusandlust – kas oleks võimalik seadusandlikke instrumente vähendada jms;
3. kuidas saavutada demokraatlikum, läbipaistvam ja efektiivsem liit – kuidas senisest enam kaasata rahvusparlamendid ELi tegevusse, võimalikud muutused ELi mehhanismides, kuidas suurendada liidu võimet rahvusvahelisel areenil ühtse jõuna esineda jne;
4. võimalik liikumine Euroopa põhiseaduse suunas – kuidas lihtsustada liidu lepingulist baasi (sh ühenduse ja liidu segadusttekitav paralleelkasutus, kolmesambastruktuur), milline staatus peaks olema põhiõiguste hartal, uued võimalikud sammud poliitilise integratsiooni suunas jne (The European Convention 12/04/2006).

Debati arenedes töötati välja detailsem temajaotus ja moodustati 11 teemapõhist töögruppi. Konvendi töö kestis 2002. aasta märtsist 2003. aasta juulini, selles osales 28 riiki. Kandidaatriigid olid esindatud liikmesriikidega samadel alustel ehk siis ühe valitsuse esindaja ja kahe parlamendi esindajaga ning nende asendusliikmetega. Nad osalesid täielikult konvendi töös, kuid ei tohtinud blokeerida liikmesriikide võimalikku konsensust. Kandidaatriikidele avanenud võimalus konvendi tasemel ELi tulevikku

puudutavates küsimustes kaasa rääkida oli ainulaadne. Laienemiseprotsessi on tavapäraselt iseloomustanud reegleid järgiv käitumine kui eeldus kogukonda sisenemiseks. Kopenhaageni kriteeriumite määratlemisest saadik on normide juhtiv mõju eriti märgatav, sest nende kriteeriumite põhimõtted läbirääkimistele ei kuulu. Tulevikudebatt, eelkõige just konvent andis aga võimaluse osaleda areneva ELi kollektiivse identiteedi konstrueerimises.

Konvendi töö lõpptulemusena valmis põhiseadusliku lepingu projekt, mis sai oktoobris 2003 tööd alustanud valitsustevahelise konverentsi (VVK) lähtedokumendiks. Erinevalt konvendi tööst osales Türgi koos Rumeenia ja Bulgaariaga VVK-l vaatlejana. Esialgne plaan VVK töö detsembris koguneval Ülemkogul lõpetada ei täitunud. See õnnestus juunis 2004 toimunud Ülemkogu tippkohtumisel, kui juba laienenud liidu liikmesriikide valitsused kiitsid heaks Euroopa põhiseadusliku lepingu.

3.2. Türgi positsioonid Euroopa Liidu tulevikudebatis

Türgi tervitas tulevikudebati ideed ja kinnitas omapoolset soovi selles osaleda. Samas võis esmasest reageeringust välja lugeda teatavat ettevaatlikkust. 26. juunil 2001 vastukajana Nizza tulevikudeklaratsioonile esitatud kaastöös märgiti, et „liidu institutsioonid, struktuurid ja töömeetodid on liikmesriikide enam kui 40-aastase koostöö tulemus ja seda silmas pidades tuleks vältida muutuste nimel liigsete riskide võtmist” (Turkish Reflections 12/04/2006). Samuti rõhutati, et ELi reformimisel tuleks arvestada teiste rahvusvaheliste institutsioonide nagu Euroopa Nõukogu, OSCE ja NATOga ning jälgida, et nende organisatsioonide vastastikku tugevdav mõju võimalike reformide tulemusel ei muutuks. Sellest lähtuvalt leiti, et liidu reformimisprotsess peaks olema järkjärguline ja kooskõlas teistes organisatsioonides toimuvate arengutega.

Euroopa Liidu tulevikust rääkides leiti, et esimeseks sammuks võiks olla liidu senise edu taganud tegurite teadvustamine, mis aitaks luua eeltingimused tulemusrikaste muutuste läbiviimiseks. Peamise faktorina nähti seejuures vajadust tunnustada, et ELi puhul on tegemist poliitilise ruumi konstrueerimisega, kus nii selle ulatus ja liikmed kui

nendele pandud rollid muutuvad ja arenevad. Tegemist on dünaamilise kogukonnaga, mis vajab dünaamilisi lahendusi.

Lisaks viidati omalt poolt veel ühele Euroopa ees seisvale lahendust vajavale küsimusele – tuleviku Euroopa demograafilisele struktuurile. Rõhutati, et rahvastiku vähenemine on reaalne probleem, mis eriti tugevalt tabab Euroopat järgmisel kahel kümnendil ning selle negatiivsete mõjude leevendamiseks oleks vaja paremat planeeritust ja selgemat tegevuskava juba praegu. Selline lähenemine võimaldaks migratsiooni- ja asüüliküsimusi reguleerida senisest ratsionaalsemalt ja ka efektiivsemalt. Sellise teema püstitamine Türgi poolt on igati mõistetav: ELis elab üle kolme miljoni türklase, see on suurim grupp kolmanda riigi kodanikke Euroopa Liidu territooriumil (Ehin 2003: 75). Türgi võimalikus liitumises nähakse tavapäraselt kõike muud kui lahendust niigi teravale probleemile. Ettepanek „senisest ratsionaalsemalt ja efektiivsemalt” migratsiooniküsimustega tegeleda oli sissejuhatuseks Türgi tulevikudebatis propageeritud seisukohale, mille eesmärgiks oli esile tõsta kõnealuse teema teist ja positiivsemat poolt – võimalust Türgi rahvastikudünaamika abil leevendada liikmesriikide rahvastiku vananemisega seotud probleeme. Selle põhimõtte omaksvõtt oleks küsimuse ratsionaalne pool. Efektiivsusest saaks Türgi arvates rääkida juhul, kui liikmesriigid, eelkõige Saksamaa ja Prantsusmaa teeksid koostöös Türgiga enam jõupingutusi riigis resideerivate inimeste ühiskonda integreerimisel.

Liidu olemus

Türgi positsioonid nii konvendis kui VVK-l¹³ olid arusaadavalt tuletatud nägemusest, mis vaatles Euroopa tulevikku koos Türgiga. Rõhutati juba väljaöeldud ideed, mis seadis liidu peaesmärgiks areneda kogu Euroopat ühendavaks poliitiliseks liiduks. Leiti, et ELi ei tohiks piiritleda mingi kindla kultuurilise päritolu või religiooniga. Liit peaks peegeldama kontinendi ilmalikku ja mitmekultuurilist identiteeti ning see peaks selgesõnaliselt kajastuma konvendi lõppdokumendis (vt M. Yilmazi sõnavõtt 21. märtsil 2002¹⁴). Vaid siis oleks võimalik rääkida „mitmekesisuses ühinenud” Euroopast.

¹³ Arvestades konvendi ja valitsustevahelise konverentsi otsest seotust ja tõsiasja, et pakutavad muudatused valmisid mõlemal juhul eeskätt liikmesriikide valitsuste ja parlamentide koostöö tulemusel, on järgnev Türgi positsioonide käsitus mitte tulevikudebati etappidest lähtuv, vaid temaatikapõhine ja tugineb peamiselt konvendis esitatud seisukohtadele, kus Türgi oli täieõiguslik osaleja.

¹⁴ Sõnavõtt viidatud „Sõnavõttud Euroopa tulevikukonvendis” nimetuse all.

See teema tuli tulevikudebatis korduvalt päevakorda. Ühelt poolt oli siin tegemist Türgi sooviga kindlustada oma vabanemine rolliidentiteetidest pärit Euroopa „teise” staatusest, mille taga on otseselt kultuurilised ja usulised tegurid ja mis türklaste seas levinud arusaama kohaselt mõjutavad riigi ühinemisprotsessi enam kui ametlikud liitumiskriteeriumid. Teisalt aga tuleneb selline seisukoht Türgi Vabariigi algusaastatel määratletud „personaalsest” identiteedist, mille keskmes oli riigi täieliku sekulariseerimise põhimõte. Viide kristlusele või mõnele teisele religioonile põhiseaduslikus lepingus oleks seega otseselt vastuolus Türgi identiteedinarratiiviga. Valitsustevahelisel konverentsil vastu võetud otsust loobuda põhiseaduslikus lepingus viitest kristlusele käsitleti Türgis suure kordaminekuna (Positions 18/04/2006).

Mis puutub ideesse asendada ELi aluslepingud põhiseadusliku leppega ja anda liidule juriidilise isiku staatus, oli Türgi suhtumine pooldav. Nõustuti, et need muudatused aitaksid kaasa liidu tõhususe ja läbipaistvuse tagamisele ning lihtsustaksid olulisel määral lepinguid. Teisisõnu, pooldati selle sammu praktilisust. Põhiõiguste harta küsimuses, mille staatus samuti lahendati selle põhiseaduselepe eelnõusse lisamisega, oli Türgi seisukoht mõneti vastakas. Harta inkorporeerimist pooldati ja sellest annavad tunnistust mitmed dokumendid (vt nt Michalski & Heise 2003: 77, Contributions 16/04/2006). Samas rõhutati mitmel korral vajadust konkreetsemalt arutada, kuidas harta suudab panustada põhiõiguste kaitseesse ilma (samuti päevakorras oleva) Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooniga ühinemise mõju kahjustamata ega teineteist dubleerivate õigussüsteemide loomiseta (vt nt O. Demiralpi sõnavõtt 31. mail 2003).

Lisaks tehti inimõiguste küsimuses terrorismivastast võitlust puudutav lisamärkus, mis rõhutas, et EL peaks terrorismi käsitlema inimõiguste rikkumisena ja intensiivistama riikidevahelist koostööd terroristlike organisatsioonide tegevuse peatamiseks (A. Yilmazi sõnavõtt 24-25. juunil 2002). Terrorismivastase võitluse teema käis Türgi esindajate sõnavõttudest läbi väga tihti. Selle teema aktuaalsus Türgi jaoks tuleneb eelkõige probleemidest riigi suurima vähemusgrupi – kurdidega ja võitlusest PKK-ga. Eelmise peatüki arutelu näitas, et kemalistliku Türgi identiteedi käsitlemise elluviimise

nimel jäeti tahaplaanile demokraatia üks põhikomponentidest – vähemuste õiguste austamine, mis lõppkokkuvõttes viis sõjalise konfliktini ja algselt vähemuste õiguste eest võitleva PKK terroristlikuks grupiks transformeerumiseni. Kurdide olukorda on (selgelt liidu surve) märgatavalt parandatud ning seeläbi on riigis paranenud ka inimõiguste olukord. Küll aga häirib Türgit teatavate liikmesriikide (nt Taani) Türgi meelest ebapiisav koostöö võitluses PKK vastu, mis nüüdseks on juba kõikide poolt terroristlikuks rühmituseks arvatud. Türgi huvides oleks seega tugevamad surve-mehhanismid riikidevahelise terrorismivastase koostöö edendamiseks.

Institutsionaalsed küsimused

Võrreldes muude valdkondadega kujunes liidu institutsionaalset reformi puudutavates küsimustes kokkulepete saavutamine debatis osalejate vahel kõige keerulisemaks, seejuures enamjaolt ilmnedid vastuolud suurte ja väikeste riikide vahel. Kandidaatriigid olid selles mõttes erandiks. Nii näiteks oli Türgi, erinevalt paljudest suurriikidest vastu Ülemkogu presidendi institutsiooni sissetoomisele (A. Güli sõnavõtt 15-16. mail 2003). Väideti, et see ei vastaks Laekeni deklaratsioonis seatud eesmärgile, mis ootas konvendilt rohkem selgust ja lihtsust institutsionaalsesse süsteemi. Presidendi koha loomisega muutuks otsuste tegemise protsess pigem veelgi keerulisemaks, ähvardaks liidu institutsionaalse tasakaalu säilimist ja oleks vastuolus riikide võrdsusprintsipile. On mõistetav väikeste riikide poolt tulev vastupanu nimetatud ettepanekule, kuna seda tõlgendati (lisaks muudele argumentidele) kui suurriikide katset monopoliseerida võim liidu tasandil. Türgi puhul selline argument üksi veenvana ei mõju. Tundub, et lisaks häiris Türgit oht, et presidendi koht loodaks paljuski Komisjoni positsiooni ja pädevuste arvelt. Poolehoidu tugevale Komisjonile avaldas Türgi aga pidevalt (millest ka peatselt juttu tuleb).

Teine Nõukogu esindamisega seotud ja palju vaidlust tekitanud küsimus puudutas eesistumise korraldamist. Need riigid, kes pooldasid Ülemkogu presidendi institutsiooni loomist, pooldasid reeglina ka vajadust reformida praegust eesistumise süsteemi. Türgi seisukoht kattus jällegi väikeriikide ja tulevaste liikmete omaga ja oli praeguse roteeruva süsteemi jätkumise poolt, mis tagaks kõige paremini kõikide liikmesriikide võrdsuse põhimõtte järgimise (Contributions 16/04/2006). Küll aga leiti, et reformimist

vajaks otsustetegemine Euroopa Liidu Nõukogus, mis peaks Türgi positsiooni kohaselt põhinema riikide rahvaarvust tuleneval proportsionaalsuse põhimõttel. Ühehäälsed otsused laienenud liidus võrduksid Türgi mõistes blokeeringuga ja kahjustaksid tõsiselt liidu arengut. Seejuures käidi välja idee, mille kohaselt ka ühinemistaotluste üle otsustamisel loobutaks ühehäälsusest. Sama soovitati kaaluda fiskaal- ja sotsiaalpoliitikate vallas (vt O. Demiralpi sõnavõtt 4. juulil 2003). Mõeldes nüüd eelmises peatükis arutluse all olnud Türgi demokraatiatüübi ja demokraatiadefitsiiti põhjustavate faktorite peale, võib väita, et rahvaarvul põhineva proportsionaalsuse pooldamine väga paljudes valdkondades ja vastumeelsus ühehäälsusele on pärit riigi poliitilisest kultuurist, mis on läbi kogu vabariikluse perioodi olnud eliidikeskne, opositsiooni mittesalliv ja avaliku arvamuse suhtes kaugel. Otsustusprotsess, kus piisab vaid ühest liikmesriigist, et jätta teisi rahuldav otsus tegemata, on Türgile võõras ja seda nähakse kui arengut pidurdavat protsessi. Lisaks ei saa mööda vaadata tõsiasi, et Türgil oleks tulenevalt tema elanikkonna suuruselt Nõukogu otsustetegemises suur kaal nimelt proportsionaalsuse põhimõttest lähtuval hääletusel.

Kolmas palju vaidlusi tekitanud küsimus puudutas Liidu esindatust rahvusvahelisel areenil, mida Türgi nägi sarnaselt Beneluxi riikidele, kes soosisid Euroopa välisministri ja Komisjoni välisasjade voliniku ametipostide liitmist ning leidsid, et uus post peaks olema osa Komisjonist ja Euroopa välisministri praegune staatus Ministrite nõukogus peaks kaduma. Pikemas perspektiivis peaks välisministrist saama kas Komisjoni asepresident või eristaatust omav volinik. Sel viisil oleks võimalik tagada liidu ühtsem esindatus rahvusvahelisel areenil.

Eelöeldu põhjal võib väita, et institutsionaalsete muudatusettepanekute suhtes oli Türgi-poolne vastus ühene: Komisjoni rolli ei tohi kahjustada, veelgi enam – seda peaks tugevdama. Selle poolt räägivad mitmed tegurid. Esiteks Türgi seisukoht, et laienenud liidu tõhusama valitsemise tagaks eelkõige just nimelt Komisjoni täitevvolituste tugevdamine, teiseks Türgi positsioon Euroopa välisministri staatuse ja kuuluvuse küsimustes, kolmandaks Türgi toetus ettepanekule, mille kohaselt valitaks Komisjoni president Euroopa parlamendi poolt ning komisjon vastutaks nii Euroopa nõukogu kui

Euroopa parlamendi ees (vt Michalski & Heise 2003: 76, A. Güli sõnavõtt 15-16. mail 2003).

Türgi seisukohti nimetatud küsimustes ühendab üks joon – poolehoid liidu tõhususe kasvule. „Tõhusus” on mõiste, mis on iseloomustanud tervet kaasaegse Türgi demokratiseerumisprotsessi. Nagu näitas eelmise peatüki arutelu, võib „tõhusat” (vastasleeri mõistes „radikaalset”) tegutsemist reformide elluviimise nimel pidada Türgi demokraatiatüübi ja selle arengu üheks peamiseks eripärasuseks. Türgi kogemus on näidanud, et arengud toimuvad eelkõige mõjuvõimsa ja tugeva poliitilise eliidi eestvedamisel. Toetust tugevale Komisjonile võib otseselt seostada Türgi sooviga näha ELi kindlat edasiarenemist poliitilise liidu suunas ning arusaamaga, et sellele aitaks kaasa Komisjoni eestvedamisel tõhusalt toimiv liit.

Rahvusparlamentide rolli küsimuses nõustus Türgi üldise seisukohaga, mis rõhutas vajadust neid senisest enam kaasata otsustusprotsessi tagamaks liidu ja siseriikliku seadusandluse parem haakuvus. Küsimuses, milline peaks olema see kaasamisviis, leiti et koostöövõimalusi tuleks edasi arendada olemasolevate koostöövormide raames. Konvendis arutluse alla tulnud idee luua rahvusparlamentide esindajatest ja Euroopa Parlamendi liikmetest koosnev Kongress Türgi-poolset heakskiitu ei leidnud (vt A. Güli sõnavõtt 15-16. mail 2003). Selle asemel pooldati ideed edendada Euroasjade komisjonide konverentsi (COSAC) tööd ning sellele üle kanda Kongressile määratud ülesanded (vt A. Tekin'i sõnavõtt 6-7. juunil 2002). Eelkõige mõeldi selle all konvendis palju arutatud ideed anda rahvusparlamentidele subsidiaarsuspõhimõtte täitmise kontrollija roll, mis lõppkokkuvõttes põhiseaduslikku lepingusse ka sisse toodi. Nimetatud sammu eesmärgiks oli ettepaneku pooldajate sõnul anda rahvusparlamentidele kindel koht ja roll liidu institutsionaalses raamistikus, idee vastased nägid otsuses aga veel ühte takistust ELi arengule föderaalsete suunas.

Liidu valitsemine ja poliitika

Efektiivsuse ja läbipaistvuse tagamist liidu seadusandlikus tegevuses ja poliitikate teostamises peeti üheks suurimaks laienenud Liidu ees seisvaks väljakutseks. Debatist osalenud riigid olid üksmeelel, et menetlusviise tuleb lihtsustada. Türgi nägemus viisist,

kuidas seda teha, oli järgmine: täielikult kaotada koostöömenetlus ning selle arvelt suurendada kaasotsustusmenetluse kasutust, samuti laiendada kaasotsustusmenetluse kasutust uutesse valdkondadesse koos kvalifitseeritud häälteenamuse kasutuse laiendamisega. Seejuures leiti, et kaasotsustusmenetlus ise vajaks samuti reformimist, sest selle kolm lugemist aeglustavad otsustusprotsessi (vt M. Yilmazi, A. Yilmazi ja A. Tekini sõnavõttud 12-13. septembril 2002).

Samasid põhimõtteid pooldati ka sambastruktuuri kaotamisel: teise samba puhul peaks eesmärgiks saada ühenduse mehhanismidele üleminek, mis aga praegu on sellest vägagi kaugel (Michalski & Heise 2003: 77). Kolmanda samba alla kuuluvad küsimused tuleks järkjärgult üle viia esimese samba alla, millega peaks kaasnema kvalifitseeritud häälteenamuse kasutamine ja kaasotsustusmenetlus (vt A. Yilmaz' i sõnavõtt 6-7. juunil 2002). Sambastruktuuri kaotamine ja sellest tulenevalt välis- ja julgeolekupoliitika ning justiits- ja siseasjade edasist staatust puudutavad küsimused olid läbi kogu tulevikudebati Türgi erilise tähelepanu all. Selgelt demonstreerib seda tõsiasia, et Türgi delegatsiooni liikmete poolt konvendis peetud kõnedest käsitlesid enam kui pooled liidu (hetkeseisuga ebarahuldavat) rolli rahvusvahelisel areenil ning vajadust tõhustada koostööd sisejulgeoleku tagamisel. Leiti, et need valdkonnad on võtmetähtsusega Euroopa Liidu tuleviku seisukohast ning et paljuski just nendes valdkondades planeeritavad muudatused määravad ära, milline saab olema liidu n-ö uus roll ja missioon rahvusvahelistes suhetes.

Türgi nägemus Euroopa Liidu rollist rahvusvahelisel areenil

Türgi-poolsed sõnavõttud konvendis puudutasid ülekaalukalt Euroopa välispoliitilise koostöö küsimusi ning vajadust saavutada liidu majanduslikule võimsusele vastav poliitiline mõju. Leiti, et praegune rahvusvaheline pingeline õhkkond ja sellest tulenevad väljakutsed nõuavad liidult jõulist sekkumist maailmapoliitikasse. Liidu eesmärgiks peaks olema õigluse, rahu ja heaolu tagamine nii sees- kui väljaspool oma piire. Selleks aga tuleb jõuda senisest aktiivsema ja kooskõlastatuma välispoliitikani (M. Yilmazi sõnavõttud 21. märtsil, 15-16. aprillil ja 11-12. juulil 2002). Ka pädevuste jagunemine liidu ja liikmesriikide vahel peaks sel eesmärgil mitmes poliitikavaldkonnas liidu kasuks muutuma, eelkõige ühtse välis- ja julgeolekupoliitika, ühiste keskkonna- ja

energiapoliitikate vallas ning arengukoostöö küsimustes. Seejuures tuleks ELi kui globaalse osaleja rolli realiseerimiseks subsidiaarsuse ja proportsionaalsuse põhimõtteid täiendada uute printsiipidega: ühelt poolt kiiruse ja paindlikkuse põhimõtetega (ÜVJP puhul), teiselt poolt efektiivsuse ja/või säästlikkuse põhimõtetega (keskkonnapoliitika ja energiapoliitika puhul) (A. Terkini sõnavõtt 15-16. aprillil 2002).

Tulevikudebatis olid kõik riigid üksmeelel, et liidu mõju välissuhtluses peab kasvama. Nägemused viisist, kuidas seda saavutada, olid aga erinevad. Türgi nägemuse kohaselt peaks liit olema suuteline tegelema nii „kõvade” kui „pehmete” julgeolekuprobleemidega, kuigi üldistes seisukohtades kuulub Türgi pigem nende riikide hulka, kes näevad liitu esimeses järjekorras tsiviilmeetmetega julgeoleku tagajana. Siit ka Türgi soovitus vaadelda julgeoleku mõistet selle laiemas tähenduses, mis hõlmaks kaitse- ja sõjalise dimensiooni kõrval ka julgeoleku majanduslikku ja sotsiaalset külge. Liidu uues julgeolekudefinitsioonis peaksid sisalduma nii kaudsed julgeolekuprobleemid nagu asüüli- ja immigratsiooniküsimused, piirikontroll, rahvusvahelise kuritegevuse, inim- ja narkokaubandusega võitlemine kui traditsioonilised julgeolekuvaldkonnad, sh kaitsepoliitika, rahuvalvemissioonid jne. Selline lähenemine käsitleks mitmeid teise ja kolmanda samba alla kuuluvaid küsimusi koos ja võimaldaks efektiivsemat ning tulemuslikumat koostööd just nimelt liidu tasandil (Contributions 16/04/2006).

Sellised prioriteedid tingib ühelt poolt Türgi probleemne lähinaabus (ehk siis probleemsed rolliidentiteedid naaberriikidega), teisalt aga endiselt probleemsed rolliidentiteedid suhetes Kreeka ja Küprose Vabariigiga, millest järgnevalt ka juttu tuleb.

Geopoliitilistest kaalutlustest tulenevalt on niisiis Türgi huvides regioonis arvestatavat mõjuvõimu omav ja ühtset välispoliitikat ajav Euroopa Liit. Strateegilise tähtsuse on omandanud Türgi kui valdavalt islamiusulise elanikkonnaga riigi ilmalik ja demokraatlik riigikord, millest loodetakse eeskuju kogu regioonile. Kui ELi võimaliku liikmelisuse kontekstis on Türgi demokraatial hetkeseisuga veel palju puudusi, siis riigi lähinaabruse kontekstis omandab olemasolev demokraatiamudel hoopis teise ja

positiivsema tähenduse. Võib väita, et Türgi on sellise rollimääratluse omaks võtnud ja üritab seda juba praegu ellu rakendada. Seda demonstreerisid Türgi esindajate sõnavõtted tulevikukonvendis ja riigi suur huvi nii ÜVJP, ÜJKP kui ka Euroopa Naabruspoliitika vastu¹⁵. Türgi on avaldanud soovi osaleda kolmes nimetatud poliitikavaldkonnas juba praegu, kandidaatriigina. Euroopa Liit sellele soovile vastu tulnud ei ole. See on Türgi väidetavalt pannud olukorda, kus riigi praegune NATOt kaitseorganisatsioonina pooldav suhtumine on ainuvõimalik. Sellest hoolimata võib täheldada Türgi välispoliitiliste orientatsioonide ja poliitikate lähenemist Liidu omadega, mis eriti selgelt kajastub Lähis-Ida suunalistes poliitikates ja Küprose konfliktile lahenduse otsimisel. Nagu Euroopa Liit, rõhutab ka Türgi mitmepoolsete kõneluste vajalikkust ning põhimõtet, et parima tulemuse konfliktilahenduses tagavad diplomaatiliste ja majanduslike sekkumisvahendite kasutus. Seejuures tundub, et Türgi erilise huvi all on naabruspoliitika. Leitakse, et Türgi majanduslikud, kultuurilised ja poliitilised suhted Kaukaasia, Musta mere ja Ida-Vahemere regioonidega võiksid omada võtmerolli liidu naabruspoliitikas. Väidetavalt suudaks Türgi siirderiigina oma naabreid paremini kaasata projektidesse, mille eesmärgiks on usalduse loomine, regionaalse sõltuvuse ja stabiilsuse tagamine (EU-25 Watch 2006: 259). Vahenditena näeb Türgi regionaalset julgeolekukoostööd, haridusasutusi ühendavaid koostööprogramme, vee-, energia- ja naftaalaseid uurimis- ja koostöövõrke, regionaalset terrorismivastast koostööd jne.

Liidu ühise välis- ja kaudse julgeolekupoliitika kõrval hoopis tagasihoidlikum suhtumine kaitsealase julgeoleku ja kaitsepoliitika vastu on suures osas pärit Türgi keerulistest suhetest Kreeka ja Küprose Vabariigiga. Kui Amsterdami lepinguga otsustati, et ELil tuleks välja arendada ka ühine kaitsepoliitika ja et Lääne-Euroopa Liit (WEU) liidetakse Euroopa Liiduga, tekkis olukord kus Türgi tundis end välja jäetavat Euroopa kaitsest. Pingeid lisas veelgi liidu samal aastal vastu võetud otsus

¹⁵ Naabruspoliitika mõiste pärineb 2003. aasta märtsis Euroopa Komisjoni poolt avaldatud Laiema Euroopa raamistikust. 2004. aastal valmis Euroopa Naabruspoliitika strateegia, mis on suunatud laienenud liidu naaberregioonidele ning lähtub põhimõttest, et suurim julgeoleku pant on stabiilsus ümbritsevates naaberriikides. Eesmärgiks on läbi regionaalse koostöö tagada poliitiline, majanduslik ja sotsiaalne stabiilsus ja julgeolek ELi naabruses. Naabruspoliitika on suunatud Venemaale, Lääne-SRÜ, Lõuna-Vahemere ja Lõuna-Kaukaasia riikidele – riikidele, kelle astumist ELi vähemalt lähiajal ette ei nähta. Türgi on üles näidanud suurt huvi Naabruspoliitika vastu, kuid on kategooriliselt vastu selle rakendamisele Türgi enda suhtes.

alustada liitumisläbirääkimisi Küprose Vabariigiga samas kui Türgi ja liidu vahelisi suhteid iseloomustas paigalseis. Türgis tõlgendati toimuvaid arenguid kui riigi julgeolekut kahjustavaid sündmuseid. Lisaks võttis maad arvamuse, mille kohaselt võiksid Kreeka ja Küprose Vabariik (liikmeks saades) kasutada ÜJKP Türgi vastu (vt nt Terzi 2004: 113). Kuigi need kartused on praeguseks taandunud, mõjutavad nad endiselt Türgi kaitsepoliitilisi seisukohti ning on tinginud veendumuse, mille kohaselt peaks poliitilise mõju saavutamine toimuma koostöös rahvusvaheliste organisatsioonidega, eelkõige NATOga ja nii, et toimuvad arengud toetaks kahepoolseid suhteid, mitte ei lisaks pingeid läbi võimaliku institutsioonide dubleerimise. Samas aga ei viita miski sellele, et Türgi sellised positsioonid ühinemisprotsessi arenedes püsiksid, pigem vastupidi.

3.3. Türgi mõju edasisele integratsioonile

Kui Türgit hinnata skaalal, mis eristab riike vastavalt edasise integratsiooni suhtes ülesnäidatud toetusele, paigutatakse ta pigem valitsustevahelisust pooldavate riikide hulka (vt nt Michalski & Heise 2003: 17¹⁶, Turkey in Europe 2004: 24). Selle poolt räägivad mitmed faktid. Põhiseadusliku lepingu teksti vastuvõtmises ja liidule juriidilise isiku staatuse andmises nägi Türgi eelkõige praktilist sammu andmaks Euroopa Liidule formaalselt staatus, mis *de facto* juba eksisteeris ja lihtsustamaks lepingute struktuuri, seda aga liidu ja liikmesriikide vahelisi suhteid muutmata, samas kui rahvusülesust pooldavad riigid nägid selles alust liidu edasisele arengule liitriigi suunas. Institutsioone puudutavates küsimustes leiti, et olemasolev institutsionaalne korraldus on näidanud suutlikkust kohaneda väga erinevate olukordadega ja kuigi ida-laienemist silmas pidades on reformid liidu tööstruktuuri ja institutsionaalse tasakaalu säilitamisel vajalikud, peaksid nad tuginema olemasolevale süsteemile ja olema pigem tehnilist laadi. Liidu praeguse kujuga oldi rahul ega nähtud vajadust teha silmnähtavaid muudatusi liidu edasiarendamise suunas.

¹⁶ Michalski ja Heise integratsiooniskaalal on enim valitsustevahelisust pooldavate riikide nimekirjas juhtival kohal Ühendkuningriigid, kellele järgneb Hispaania, siis küsimärgi all Türgi ning edasi Rootsi, Taani ja Eesti.

Samas võib Türgi esitatud positsioonidest välja lugeda ka föderaalsete poolt rääkivaid argumente. Esimene neist seondub ELi nõukogule presidendi nimetamisega, mille poolt olid näiteks nii Ühendkuningriigid kui Hispaania (kes on tuntud valitsustevahelisuse pooldajad), vastu aga Türgi (vt Michalski ja Heise 2003: 49, 54). Nõukogu presidendi institutsioon vähendaks liidu föderaalset iseloomu, kuna nii moodustuks vastukaal Euroopa Komisjonile kui ELi mõjukaimaile institutsioonile. Lisaks ähvardaks tekkida olukord, kus Nõukogu president ja Komisjoni president hakkavad võistlema mõjuvõimu pärast ja läbi selle tekitavad uusi probleeme liidu tõhusale toimimisele. Türgi-poolne seisukoht oli selgelt Komisjoni pooldav ja rõhutas, et ollakse vastu muudatustele, mis toimuksid ühenduse mehhanismide arvelt (A. Gül'i sõnavõtt 15-16. mail 2003).

Teise punktina võib välja tuua ELi välisministri ametiposti ümber keerelnud vaidlused. Türgi toetas Euroopa välisministri ja Komisjoni välisasjade voliniku ametipostide liitmist ja selle kuulumist Komisjoni alla, mis otseselt demonstreerib soovi suurendada liidu pädevust ELi välissuhtluses. Ka selles punktis oli Türgi positsioon vastuolus nii Inglismaa kui Hispaania seisukohtadega, kes mõlemad olid vastu nende kahe ametiposti liitmisele. Inglismaa nägemus oli seejuures kõige radikaalsem ja lükkas tagasi igasugused ettepanekud Komisjonile või Euroopa Parlamendile pädevuste andmisest välis- ja julgeolekupoliitikas, samas kui Türgi nägi vajadust kaasata nii Euroopa Parlament kui ka rahvusparlamendid (Michalski ja Heise 2003: 55, 77).

Julgeoleku- ja kaitsepoliitika küsimustes pooldas Türgi liidu kui tsiviilmeetmetega julgeoleku tagaja kontseptsiooni, mille kohaselt on ELi puhul eesmärgiks poliitiline, mitte kaitseorganisatsioon. Samas ei saa seda tõlgendada kui edasise arengu suhtes „pidurdavat” käitumist. Türgi-poolsetest sõnavõttudest käis mitmel korral läbi mõte, et nii teise kui kolmanda samba alla käivad valdkonnad tuleks järk-järgult ühendustada. M. Yilmazi kõne Konvendis (15-16. mail 2002) oli otseseks toetusavalduseks rahvusülese koostöö vajalikkusele: „Meie ülim eesmärk peab olema kogu Euroopat hõlmav poliitiline liit ja me tunnistame vajadust suurendada liidu mõjuvõimu, saavutamaks nimetatud eesmärki. (...) Liit peaks tegutsema kui globaalne osaleja ja peaks omama rolli nendes valdkondades, millel on piire ületav mõju”.

Niisiis võib väita, et tulevikudebatis esitatud arvamused ei anna alust Türgit üheselt valitsustevahelisust pooldavate riikide hulka lugeda. Kui institutsionaalsetes küsimustes pooldati asjade praegust seisu ja muudatusettepanekud olid eeskätt suunatud laienenud liidu tõhususe tagamisele, siis liidu välismaailmas esindatuse küsimustes peeti lõppeesmärgiks ühist riikideülest tegevust. Türgi korduvad sõnavõttud ELi välistegevuse küsimustes ja (teema tundlikkust arvestades) väljapakutud muutuste kardinaalne iseloom annavad alust oletada, et Euroopa Liidu kujundaja rolli võib Türgilt oodata nimelt poliitilise liidu edasiarendamise läbi.

Kokkuvõtvalt on niisiis Türgi huvides, et Euroopa Liitu identifitseeritaks kui õigustel põhinevat poliitilist liitu, mis tugineks universaalsetel demokraatlikel, mitte kultuurilistel või religioossetel väärtustel. Seejuures käsitleb Türgi liidu sellist identifitseerimist garantiina jätkuvalle Euroopa integratsioonile ja seda mitmel põhjusel. Esiteks, Euroopa Liidu liikmesriigid on juba praegu kultuuriliselt mitmekesised ning arvatavasti mitmekesisuvad järgnevate aastate jooksul läbi võõrtööjõuvajaduse veelgi – igasugune Euroopa identiteeti kultuuri baasil kitsendav lähenemine võib kahjustada dünaamilise ja mitmekultuurilise Euroopa kontseptsiooni. Teiseks, Türgi kõrvalejätmine muudel kui Kopenhaageni kriteeriumitest tulenevatel põhjustel oleks ohtlikuks signaaliks moslemiriikidele ja kinnitaks nn „tsivilisatsioonide kokkupõrke” teooria paikapidavust, samuti kujutaks endast tõsist väljakutset organisatsiooni legitiimsusele rahvusvahelise üldsuse silmis. Türgi liitumine Euroopa Liiduga (kriteeriumitele vastates) oleks, vastupiduselt tähtsaks positiivseks sõnumiks moslemimaadele ja panustaks üleüldisesse julgeolekusse. Ning kolmandaks, liidu kollektiivse identiteedi seesugune määratlemine toetaks Türgi nägemuse kohaselt paralleelselt nii ELi edasist laienemist kui ka süvenemist. Kui liitu identifitseerida „euroopalikel” väärtustel põhineva kogukonnana, võiks väita, et 2004. aasta Euroopa taasühendamisega on liidu laienemine põhimõtteliselt lõppenud (vt sellekohast argumentatsiooni Kubicek 2004: 58). Kui aga Euroopa integratsiooniprotsessis nähakse ambitsioonikamat poliitilist projekti ja eesmärgiks on tõepoolest „arendada liit uue maailmakorra stabiliseerivaks teguriks ja mudeliks” nagu seda nenditakse Põhiseadusliku lepingu eessõnas, peaks liidu identiteet põhinema liberaal-demokraatlikel väärtustel, õigusriigi põhimõtetel,

inimõigustel, ilmalikkusel ja üleüldisel julgeolekul. Türgi liikmelisus tugevdaks sellisel juhul nii Türgi riiklikku identiteeti kui ka Euroopa identiteedi kontseptsiooni.

KOKKUVÕTE

Käesoleva töö eesmärgiks oli välja selgitada, milline on Türgi riiklik identiteet ja selle mõju riigi Euroopa-suunalistele huvidele ning milline on sellest tulenevalt Türgi nägemus Euroopa tulevikust. Analüüsi läbiviimisel lähtuti konstruktivistlikust arusaamast, et riiklikud identiteedid on oluliseks välispoliitilise käitumise määrajaks ja et regionaalse integratsiooni mõju identiteetide konstrueerimisele on kahepoolne. Seejuures üritavad riigid kollektiivset identiteeti kujundada nii, et see oleks kooskõlas riigi enda identiteetidega (seda muidugi juhul, kui selleks avaneb võimalus).

Kui tavapäraselt on liikmeks pürgivatel riikidel vähe võimalusi Euroopa Liidu identiteeti vormida, siis Nizza ja Laekeni tulevikudeklaratsioonidega ellukutsutud tulevikudebatt andis liitu veel mittekuuluvatele riikidele ainukordse võimaluse osaleda liidu kollektiivse identiteedi konstrueerimise protsessis. Debatis esitatud seisukohad ELi tulevikust andsid omakorda senisest selgema pildi sellest, milline on üksikute riikide nägemus Euroopa Liidust ja tema tulevikust.

Kuivõrd riiklik identiteet määrab paljuski ära huvid ja prioriteedid, sai esimeseks ülesandeks välja selgitada, mis defineerib Türgit riigina. Lähtudes A. Wendti poolt formuleeritud põhimõtetest, mille kohaselt konstrueeritakse identiteedid väliste ja sisemiste ideede vastastikuse mõju toimetel, kujunes Türgi riikliku identiteedi analüüs mitmeosaliseks ja hõlmas riigi „personaalse”, rolli-, tüübi- ja kollektiivsete identiteetide analüüsi. Analüüsi läbivaks ideeks sai Türgi riikliku identiteedi vastuolulisus. See vastuolulisus pärineb iseseisva vabariigi loomise perioodist, mil valitsev eliit lähtus riigi reformimisel usust, et sotsiaalseid muutusi saab ülevalt peale suruda ja et vabariigi püsijäämise kindlustab vaid Türgi muutumine ilmalikuks ja läänepäraseks rahvusriigiks. Radikaalne reformiprogramm viis topelidentiteedi tekkimiseni, milles üks identiteetidest põhineb kaasaegsetel, ilmalikel ja läänelikel väärtustel, teine seevastu traditsioonidel ja religioonil. Identiteedikriis ilmneb eelkõige kolmel tasandil:

poliitilisel, etnilisel ja vaimsel tasandil. Poliitilisel tasandil tekitab vastuolusid Türgi demokraatiatüüp, mida ühelt poolt iseloomustab toimiv mitmeparteisüsteem ja regulaarsed vabad valimised alates aastast 1945, teiselt poolt aga demokratiseerumisprotsessi radikaalsusega „pärandina” kaasnenud eliidikesksus, tolerantsuse puudumine opositsiooni suhtes ning avaliku arvamuse vähene arvessevõtt. Etnilisel tasandil vaidlustavad Türgi riiklikku identiteeti eelkõige kurdid, kes ei ole nõus kemalistliku identiteedikäsitlusega, mis lähtub rahvusriigist ja toetub kodakondsusele, mitte päritolule või etnilisele kuuluvusele. Vaimsel tasandil on aga riikliku identiteedi vaidlustajaks islam ja islami väärtuste kandjad, kellest vastureaktsioonina riigi ja ühiskonna ilmalikustamisele ja läänelikustamisele said opositsiooniideede esindajad.

Türgi riikliku identiteedi kaitsmist peetakse riiklikuks prioriteediks. Seejuures näib parimat kaitset pakkuvat just nimelt väljavaade Euroopa Liiduga ühineda.

Euroopa tulevikudebatis oli niisiis Türgi peamiseks eesmärgiks suunata Euroopa Liidu arengut sellises suunas, et integratsiooniprotsessi lõppeesmärgina nähtaks õigustel põhinevat poliitilist liitu, milles jagatud väärtuste all peetakse silmas demokraatlikke standardeid ja ühise mineviku asemel tähtsustatakse ühist tulevikku. Teisisõnu liit, mille puhul küsimused Türgi sobivusest taanduvad kriteeriumite täitmise/mittetäitmise tasandile ja kus ei ole kohta kultuurilistel ega usulistel vastuargumentidel. Seejuures käsitleb Türgi liidu sellist identifitseerimist garantiina jätkuvale Euroopa integratsioonile.

Nimetatud eesmärk kajastus selgesti Türgi tulevikudebatis esitatud seisukohades. Türgi esindajad rõhutasid korduvalt, et liit peaks distantseeruma mingi kindla kultuurilise päritolu või religiooni esiletoomisest. Esiteks aitaks see kaasa Türgi vabanemisele negatiivse varjundiga rolliidentiteetidest suhtes Euroopaga, teiseks oleks kooskõlas riigi „personaalse” identiteedinarratiiviga, mille aluseks on vabariigi loomisest saadik olnud ilmalikkuse põhimõte ning uskumus, et islam (nagu ka iga teine religioon) ja demokraatlikud väärtused on ühendatavad.

Sama võib välja lugeda Türgi poolehoiust tugevale Komisjonile, efektiivsematele otsustusprotsessidele ja suveräänsuse jätkuvale delegerimisele nendes valdkondades, mis tagaksid tõhusama tegutsemise nn teise ja kolmanda samba poliitikates. Sellised muudatused oleksid kooskõlas Türgi demokraatiatüübi ja poliitilise kultuuriga ning aitaksid kaasa julgeoleku tugevdamisele, mis tulenevalt probleemsetest rolliidentiteetidest Türgi lähinaabrus on omandanud tavapärasemast aktuaalsema tähenduse.

Sellest tulenevalt oli Türgi valitsuse ja parlamendi liikmete poolt konvendis peetud sõnavõttudes poliitilise liidu edasiarendamise küsimus läbivaks teemaks. Eriti rõhutati vajadust intensiivistada ja arendada koostööd välis- ja kaudse julgeolekupoliitika valdkondades, saavutamaks liidu ühtne ja jõuline esindatus maailma areenil. Kaitsealase julgeoleku ja kaitsepoliitika suhtes oli Türgi nägemus pigem ettevaatlik ja toetus paljuski senisele rollijaotusele, kus kaitsealane sekkumine on NATO pädevuses ja Euroopa Liidus nähakse tsiviilmeetmetega julgeoleku tagajat. Samas selgus, et Türgi selline suhtumine on paljuski tingitud probleemsetest rolliidentiteetidest ELi liikmesriikide Kreeka ja Küprosega, samuti Türgi ebakindlusest ühinemisprotsessi lõpptulemuses ja praegusest kõrvalejäämisest ÜVJP ja ÜJKP tööst ning võib jääda seega ajutiseks.

Niisiis võib väita, et Türgi riiklikud prioriteedid määravad ära ühelt poolt probleemne lähinaabrus ja alternatiivi puudumine ELi liikmelisusele, teisalt eelpool mainitud identiteetidest tulenevad siseriiklikud vastuolud, mis seavad riigi esmaseks ülesandeks julgeoleku ja stabiilsuse (nii poliitilise, majandusliku kui ka sotsiaalse) tagamise. Türgi usub, et läbi aktiivset välis- ja julgeolekupoliitikat ajava Euroopa Liidu oleks nende eesmärkide saavutamine tulemuslikum.

Seega on Türgi-poolset initsiatiivi liidu edasi arendamise osas oodata nimelt poliitilises sfääris, kus vähemalt seniste Türgi-poolsete avalduste põhjal tundub, et poliitilise liidu väljaarenemine kaaluks üles teatava iseseisvuse ja suveräänsuse kaotuse riikidele tavapäraselt tundlikes valdkondades ja et seda käsitletaks koguni vabariikliku identiteedi tagajana. Asjade sellise käigu juures võib tekkida küllaltki huvitav ja üldiselt

integratsiooniloogikale vasturääkiv olukord, kus liidu laienemine toetaks ka liidu süvenemist.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Asbeek Brusse, W., Griffiths, R. T. “Good Intentions and Hidden Motives. Turkey-EU Relations in a Historical Perspective.” R. T. Griffiths, D. Özdemir (ed.), *Turkey and the EU Enlargement. Processes of Incorporation*. Istanbul: Istanbul Bilgi University Press, 2004, pp. 13-27.
- Asbeek Brusse, W., Schoonenboom, J. “The European Union, Religion and Turkish Islam.” R. T. Griffiths, D. Özdemir (ed.), *Turkey and the EU Enlargement. Processes of Incorporation*. Istanbul: Istanbul Bilgi University Press, 2004, pp. 69-88.
- Barnett, M. N. “Identity and alliances in the Middle East.” P.J. Katzenstein (ed.), *The Culture of National Security Norms and Identity in World Politics*. New-York: Columbia University Press, 1996, pp. 400-447.
- Berger, T. U. “Norms, identity and national security in Germany and Japan.” P. J. Katzenstein (ed.), *The Culture of National Security Norms and Identity in World Politics*. New-York: Columbia University Press, 1996, pp. 317-356.
- Carkoglu, A., Rubin, B. (ed.) *Turkey and the European Union. Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*. London: Frank Cass, 2003.
- Checkel, J. T. “Social construction and integration.” *Journal of European Public Policy*, 1999, Vol. 6, Issue 4, pp. 545-560.
- Christiansen, T., Jorgensen, K. E., Wiener, A. “The social construction of Europe.” *Journal of European Public Policy*, 1999, Vol. 6, Issue 4, pp. 528-544.
- Contributions to the EU’s Restructuring Process from the Turkish Civil Initiative Perspective. Europe’s Future-Turkey Group.
[<http://www.ikv.org.tr>]. 16/04/2006.
- Ehin, P. “Euroopa Liidu jätkuv laienemine ja siirdeprotsesside edasine suunamine Euroopa Liidu naaberriikides.” V. Veebel, G. Antsu, P. Ehin

(koostajad) *Euroopa Liidu laienemine ja siirderiigid*. Tartu Ülikooli Euroopa Kolledži loengukonspekt, 2003, lk. 68-78.

- Erdemli, Ö. “Chronology: Turkey’s Relations with the EU.” A. Carkoglu, B. Rubin (ed.), *Turkey and the European Union. Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*. London: Frank Cass, 2003, pp. 4-8.
- “Euroopa Komisjoni soovitus Türgi edusammude kohta ühinemissettevalmistustes.” KOM (2004) 656 (lõplik), Brüssel, 06/10/2004.
- EU-Turkey communication platform, “Chronology of Turkey-EU Relations.” [<http://www.euturkey.org.tr>]. 13/03/2006.
- “EU-25 Watch. No. 2” January 2006. [<http://www.iep-berlin.de/publik/EU25-Watch/index.htm>]. 20/04/2006.
- Finnemore, M., Sikkink, K. “Taking Stock: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics.” *Annual Review of Political Science*, 2001, Vol. 4, pp. 391-416.
- “Foundations of the Turkish Identity and its Crisis.” *Ankara Papers*, 2004, Vol. 15, Issue 1, pp. 48-59.
- Griffiths, R. T., Özdemir, D. (ed.) *Turkey and the EU Enlargement. Processes of Incorporation*. Istanbul: Istanbul Bilgi University Press, 2004.
- Gstöhl, S. “Scandinavia and Switzerland: small, successful and stubborn towards the EU.” *Journal of European Public Policy*, 2002, Vol. 9, Issue 4, pp. 529-549.
- Görgün, A. “What Turks think of Europe, Opinions on the European Union in Turkey.” R. T. Griffiths, D. Özdemir (ed.), *Turkey and the EU Enlargement. Processes of Incorporation*. Istanbul: Istanbul Bilgi University Press, 2004, pp. 29-45.
- “Heritage of Turkish Identity Problem and its Political Reflections.” *Ankara Papers*, 2004, Vol. 15, Issue 1, pp. 60-77.
- Kalaycioglu, E. “Turkish Democracy: Patronage versus Governance.” *Turkish Studies*, 2001, Vol. 2, Issue 1, pp. 54-70.
- Katzenstein, P.J. (ed.) *The Culture of National Security Norms and Identity in World Politics*. New-York: Columbia University Press, 1996.

- Kubicek, P. "Turkey's Place in "New Europe"." *Perceptions – Journal of International Affairs*, 2004, Vol. 9, Issue 3, pp. 45-58.
- Kubicek, P. "Turkish Accession to the European Union. Challenges and Opportunities." *World Affairs*, 2005, Vol. 168, Issue 2, pp. 67-75.
- Kuniholm, B. "Turkey and the World in Twenty-Five Years." *The South Atlantic Quarterly*, Spring/Summer 2003, pp. 471-489.
- Macfie, A.L. *Atatürk*. Tallinn: Olion, 2001.
- March, J. G., Olsen, J. P. "Rediscovering Institutions. The Organizational Basis of Politics." 1989, New York: Free Press, viidatud Wiener, A. "Constructivism and Sociological Institutionalism." M. Cini, A. K. Bourne (ed.), *Palgrave Advances in European Union Studies*. Palgrave Macmillan, 2006, p. 44 vahendusel.
- Michalski, A., Heise, M. "European Convention on the Future of Europe: An Analysis of the Official Positions of EU Member States, Future Member States, Applicant and Candidate States."
[<http://www.epin.org/pdf/MichalskiCLINGENDAEL.pdf>]. 19/04/2006.
- Müftüler-Bac, M. "Through the Looking Glass: Turkey in Europe." *Turkish Studies*, 2000, Vol. 1, Issue 1, pp. 21-35.
- "National Debate on Future of Europe."
[http://www.epin.org/papers/NatDebandPositions/Turkey_natdeb.pdf].
13/04/2006.
- Pollack, M. A. "Theorizing the European Union: International Organization, Domestic Polity, or Experiment in New Governance?" *Annual Review of Political Science*, 2005, Vol. 8, pp. 357-398.
- "Positions on Intergovernmental Conference."
[<http://www.euractiv.com/Article?tcmuri=tcm:29-117266-16&type=LinksDossier>]. 18/04/2006.
- Risse, T. "Social Constructivism and European integration." A. Wiener, T. Diez (ed.) *European Integration Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2004, pp. 159-176.
- Risse-Kappen, T. "Collective identity in a democratic community: the case of NATO." P. J. Katzenstein (ed.), *The Culture of National Security Norms and*

Identity in World Politics. New-York: Columbia University Press, 1996, pp. 357-399.

- Rosamond, B. *Theories of European Integration*. Palgrave, 2000.
- Saatci, M. “Nation-states and ethnic boundaries: modern Turkish identity and Turkish-Kurdish conflict.” *Nations and Nationalism*, 2002, Vol. 8, Issue 4, pp. 549-564.
- Schimmelfenning, F., Sedelmeier, U. “Theorizing EU enlargement: research focus, hypothesis, and the state of research.” *Journal of European Public Policy*, 2002, Vol. 9, Issue 4, pp. 500-528.
- Smith, S. “Social constructivisms and European studies: a reflectivist critique.” *Journal of European Public Policy*, 1999, Vol. 6, Issue 4, pp. 682-691.
- Suvarierol, S. “The Cyprus Obstacle on Turkey’s Road to Membership in the European Union.” A. Carkoglu, B. Rubin (ed.), *Turkey and the European Union. Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*. London: Frank Cass, 2003, pp. 55-78.
- Sõnavõtud Euroopa tulevikukonvendis.
[<http://european-convention.eu.int/dynadoc.asp?MAX=1&LANG=EN&Content=DOCSPEE&spLang=>]. 15/05/2006.
- “The European Convention on the Future of the Union.”
[http://europa.eu.int/constitution/futurum/comm/documents/note_en.pdf]. 12/04/2006.
- Terzi, Ö. “Evolving European Security Capabilities and EU-Turkish Relations.” *Perceptions – Journal of International Affairs*, 2004, Vol. 9, Issue 1, pp. 99-118.
- “Turkey in Europe: More than a promise?” Report of the Independent Commission on Turkey. September 2004.
[<http://www.independentcommissiononturkey.org>]. 13/05/2006.
- “Turkish Reflections on the Future of the European Union.”
[http://europa.eu.int/constitution/futurum/documents/contrib/cont260601_en.htm]. 12/04/2006.
- Ugur, M., Canefe, N. (ed.) *Turkey and European Integration. Accession prospects and issues*. London: Routledge, 2004.

- Veebel, V., Väljaru, R., Unt, R. “Teoreetiline raamistik: siirdeprotsessi tähendus ja eesmärgid.” V. Veebel, G. Antsu, P. Ehin (koostajad) *Euroopa Liidu laienemine ja siirderiigid*. Tartu Ülikooli Euroopa Kolledži loengukonspekt, 2003, lk. 7-20.
- Wendt, A. “Anarchy is what states make of it.” *International Organization*, 1992, Vol. 46, pp. 391-425.
- Wendt, A. “Collective identity formation and the international state.” *American Political Science Review*, 1994, Vol. 88, pp. 384-396.
- Wendt, A. *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, pp. 193-245.
- Wiener, A. “Constructivism and Sociological Institutionalism.” M. Cini, A. K. Bourne (ed.), *Palgrave Advances in European Union Studies*. Palgrave Macmillan, 2006, pp. 35-55.
- Wiener, A., Diez, T. “Introducing the Mosaic of Integration Theory.” A. Wiener, T. Diez (ed.), *European Integration Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2004, pp. 5-21.
- Yapp, M. E. “Europe in the Turkish Mirror.” *Past and Present*, 1992, Vol. 137, viidatud: Müftüler-Bac M. “Through the Looking Glass: Turkey in Europe.” *Turkish Studies*, 2000, Vol. 1, Issue 1, p. 27 vahendusel.

LISA : Türgi ja Euroopa Liidu suhted aastani 2004

Euroopa Liidu ja Türgi suhted on pika ajalooga, ulatudes päris Ühenduse algusaastatesse. Türgi esitas assotsieerumistaotluse juba 1959. aastal – vaid aasta pärast Euroopa Majandusühenduse (EMÜ) ja Euroopa Aatomienergiaühenduse (Euratom) asutamislepingute jõustumist. Assotsiatsioonileping (Ankara leping) sõlmiti 1963. aastal, mis juba siis sisaldas sätet Türgi võimaliku liikmelisuse kohta. 1970. aastal allkirjastati ja lisati Ankara lepingule lisaprotokoll, mis määras kindlaks Euroopa ühenduste (EÜ) ja Türgi vahelise tolliliidu loomise kava. Ka see kokkulepe saavutati küllaltki kiiresti – kaks aastat peale Euroopa ühenduste tolliliidu jõustumist. Pöörde kahepoolsetesse suhetesse tõi 12. septembril 1980 Türgis aset leidnud sõjaväeline riigipööre, millele EÜ reageeris Ankara lepingu peatamise ja poliitiliste suhete külmutamisega. Kahepoolsed suhted taastati 1986. aasta Türgi-EÜ assotsiatsiooninõukogu kohtumisel, kus Türgi teatas ka oma kindlast soovist edasi liikuda nüüd juba liikmestaatuse suunas. Aasta hiljem, 14. aprillil 1989 esitaski Türgi taotluse ühinemiseks EÜga (alapeatükis kasutatud faktilised andmed pärit: Erdemli 2003, EU-Turkey 13.03.06).

Oma arvamuses Türgi ühinemistaotluse kohta teatas Euroopa Komisjon, et Ühenduse laienemine (nii Türgi kui teiste võimalike soovijate suhtes) saab tulla päevakorda vaid peale ühtse turu käivitumist. Lisaks nentis Komisjon Türgi majandus- ja sotsiaalarengut uurivas analüüsis, et hoolimata tõsistest edusammudest majanduse ümber struktureerimisel ja muule maailmale avamisel jääb Türgi Ühenduse arengutasemest silmnähtavalt maha. Esimese sammuna soovitati lõpuni viia tolliliidu loomine, mis võimaldaks lähendada Türgit ühtse turu toimimisega. Tolliliit loodi 1995. aastal ning jõustus 1. jaanuaril 1996.

Võib väita, et edusammud sel momendil vaid majandusvaldkonnaga piirdusidki. Juunis 1996 toimunud Dublini tippkohtumisel viitas Ülemkogu mitmele murettekitavale

asjaolule. Eelkõige käis jutt Küprose probleemile lahenduse otsimisest ja Türgi (Nõukogu arvates mitterahuldavast) panusest selles. Samuti rõhutati vajadust astuda konkreetseid samme inimõiguste tagamiseks. Nägemata soovitud edusamme, otsustas Ülemkogu kuus kuud hiljem toimunud Luksemburgi tippkohtumisel Türgi kandidaatriikide nimekirjast välja arvata. Järgnes Türgi-poolne otsus osaliselt peatada dialoog ELiga ning teadaanne edasi liikuda Põhja-Küprose integreerimisplaaniga, peaks EL alustama ühinemiskõnelusi Kreeka Küprose valitsusega.

Olukorra parandas 1999. aastal Helsingis kogunenud Ülemkogu, mis otsustas Türgile anda ametliku kandidaatriigi staatuse ja õiguse ühinemiseelsele abile, et toetada ja stimuleerida reformide elluviimist. 2000. aastal lepiti kokku ühinemiskoostöö (*Accession Partnership*) põhimõtetes, mille aasta hiljem Ministrite Nõukogu ka vastu võttis. Dokument sätestas vajalikud lühi- ja pikaajalised meetmed, kindlustamaks Türgi vastavus liikmelisuse nõuetele. Türgi vastas sellele „Rahvusliku Programmiga *acquis* vastuvõtmiseks” (*National Program for the Adoption of the Acquis*). Tegemist oli esimese laiaulatusliku reformide paketiga, mille eesmärgiks oli Türgi seadusandluse vastavusseviimine ELi õigustikuga. 3. oktoobril 2001 võttis Türgi parlament vastu 34 põhiseadusemuudatust, nende seas osaline surmanuhtluse kaotamine, suurem vabadus kasutada avalikus elus riigikeele kõrval ka teisi keeli jne. 2002. aasta alguses järgnesid põhiseadusemuudatused seoses sõna- ja trükivabaduse, poliitiliste parteide tegevuse, piinamise ärahoidmisega jne. Augustis võttis parlament vastu 15-st artiklist koosneva Euroopa Liiduga kohanemise seaduse (*EU Adaptation Law*) – eesmärgiks inimõigusi puudutavate seaduste vastavusseviimine Liidu omadega. Reformis sisaldasid nt surmanuhtluse kaotamine, õigus teha raadio- ja telesaateid riigi territooriumil räägitavates keeltes ja paranenud võimalus haridust saada vähemuskeeltes.

Võttes arvesse toimunud edusamme, teatas Euroopa Ülemkogu detsembris 2002, et Türgi valmisolek liitumisläbirääkimisteks otsustatakse 2004. aasta detsembris koguneva Ülemkogu ajal ja kui siis Ülemkogu leiab (Komisjoni raporti ja soovitusel põhjal), et Türgi vastab Kopenhaageni poliitilistele kriteeriumitele, alustatakse liitumisläbirääkimistega viivitamatult.

Oktoobris 2004 avaldatud Komisjoni soovitus andis Türgi sisepoliitilistele arengutele positiivse hinnangu. Soovituses kirjutati:

„Pärast ebahühtlase arenguga aastakümneid on Türgis toimunud oluline seadusandlik ja institutsiooniline lähenemine Euroopa standarditele, eriti pärast 2002. aasta valimisi. Poliitilised reformid on peamiselt hõlmatud kahe suurema põhiseadusliku reformiga aastatel 2001 ja 2004 ning kaheksa seadusepaketiga, mille parlament võttis vastu ajavahemikul 2002. aasta veebruarist 2004. aasta juulini. Tsiviilelanikkonna ja sõjaväe vahelised suhted arenevad Euroopa standardite suunas. Kohtusüsteemis on toimunud olulised muudatused, sealhulgas riikliku julgeolekukohtu likvideerimine. Käimas on riigihalduse reformimine. Inimõiguste osas tunnustab Türgi rahvusvahelise ja Euroopa õiguse ülimuslikkust. Türgis on tehtud ulatuslikke kohandusi vastavalt rahvusvahelistele konventsioonidele ja otsustele, näiteks surmanuhtluse täielik kaotamine ja rahuliku meelevaldamise eest karistatud inimeste vabastamine. Tegelikult on teatavad piirangud küll veel alles, aga Türgi kodanike põhivabadusi, nagu näiteks sõna- ja kogunemisvabadus, on oluliselt laiendatud. Kodanikuühiskond on tugevnenud. On hakatud tunnustama kurdide kultuurilisi õigusi. Erakorraline seisukord on kõikjal tühistatud; kuigi olukord on endiselt keeruline, on riigi kaguosas alanud normaliseerumisprotsess. Poliitiline dialoog on tõhustunud ja Türgi välispoliitika toetab piirkondliku stabiilsuse saavutamist”.

Samas toodi välja ka puudused:

„Ühingu seadus, uus karistusseadustik ja apellatsioonikohtute seadus ei ole veel siiski jõustunud. Lisaks sellele tuleb veel vastu võtta kriminaalmenetluse koodeks, õigusorganeid toetava politsei loomise seadus ning karistuste ja meetmete rakendamise seadus. Türgi teeb suuri jõupingutusi kõnealuste reformide nõuetekohaseks rakendamiseks. Sellele vaatamata tuleb rakendamist veelgi ühtlustada ja laiendada. See kehtib eriti piinamise ja halva kohtlemise vastase nullitolerantsi kohta ning sõna- ja usuvabadust, naiste õigusi, ametiühinguõigusi ja vähemuste õigusi käsitlevate sätete tugevdamise ja rakendamise suhtes” (vt Euroopa Komisjoni soovitus 2004).

Pidades silmas üldiseid edusamme ja tingimusel, et Türgi jõustab eespool nimetatud olulised õigusaktid, leidis Komisjon, et Türgi täidab „piisaval määral” poliitilisi kriteeriume ning soovitas alustada ühinemisläbirääkimisi. Komisjon rõhutas samuti, et liitumiseks tuleb väga hästi ette valmistuda ja et see protsess saab olema pikk ja keeruline.

Резюме

КАКУЮ ЕВРОПУ ХОЧЕТ ТУРЦИЯ – ВЛИЯНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ИДЕНТИТЕТА ТУРЦИИ НА ПРО-ЕВРОПЕЙСКИЕ ИНТЕРЕСЫ

Стремление Турции стать членом ЕС приходится на период, когда перед Европейским союзом (ЕС) стоит более остро, чем когда-либо ранее, вопрос о будущем союза и о том, чего от него ждут. В связи с расширением союза и стоящими у дверей новыми странами-кандидатами на повестку дня поднялся вопрос, что означает Европа, и какова цель Европейского союза. Чем объяснить расширение и углубление, какова конечная цель интеграционного процесса. Имеем ли мы дело с направленной на обеспечение экономического благосостояния организацией, основанной на схожих ценностях общиной или политическим союзом на правовой основе. То, как идентифицировать союз, определяет и дальнейшее направление его развития.

Предоставление странам-кандидатам права принимать участие в дебатах о будущем ЕС, начатых принятыми в Ницце и Лейкене декларациями, дало этим странам уникальную возможность участвовать в дискуссии по вопросам будущего ЕС. Если обычно предполагается, что присоединяющаяся страна должна приспособить свой идентитет к идентитету союза, то теперь у стран-кандидатов появилась возможность самим конструировать новый и развивающийся коллективный идентитет ЕС таким образом, чтобы он соответствовал или, по крайней мере, не противоречил устоявшемуся идентитету и интересам государства. Для Турции участие в дебате о будущем имело очень большое значение. Турция отличается от других стран-кандидатов по таким показателям как численность населения, территория, географическое положение, уровень экономического развития, культура и вероисповедание. Ввиду взаимодействия названных факторов в качестве аргументов «за и против» рассматривается не только выполнение Копенгагенских критериев, но и возможная польза и убытки в

случае вступления Турции в ЕС и вопрос, является ли она всё же достаточно „европейской” страной. Участие в дебате о будущем дало Турции возможность попытаться конструировать коллективный идентитет союза так, чтобы в центре внимания оказались бы сближающие обе стороны ценности и цели, и аргументы в пользу членства Турции имели бы больший вес.

Из теорий европеизации исходит представление, согласно которому появление общеевропейского уровня управления принесло с собой изменения в политиках, институтах и идентитете на уровне государств. Конструктивисты помимо этого утверждают, что влияние никогда не бывает односторонним: коллективный идентитет союза в свою очередь формируется государствами. Это утверждение стало основополагающим принципом данной магистерской работы.

Целью исследования было анализировать связь между государственным идентитетом Турции и про-европейскими интересами, и выяснить, как наличие этой связи проявлялось в дебате о будущем Европы.

Первой задачей было определить, что характеризует Турцию как страну. Исходя из сформулированного А. Вендтом принципа, согласно которому идентитет государства не является ему изначально присущим, но конструируется в международной и внутривластной среде, анализ государственного идентитета Турции был проведён в нескольких частях и включил в себя анализ „персонального”, ролевого, типового и коллективного идентитета государства. Проходящей через весь анализ идеей стала противоречивость государственного идентитета Турции. Эта противоречивость возникла в период создания независимой республики, когда находящаяся у власти элита исходила при реформировании страны из веры, что социальные преобразования можно навязать сверху, и сохранение республики обеспечит лишь превращение Турции в светское и подобное западным национальное государство. Радикальная программа реформ привела к возникновению двойного идентитета. Один из этих идентитетов основывается на современных, светских и западных ценностях, а другой – на традициях и религии. Охрана официального идентитета Турции считается

государственным приоритетом. Причём бытует мнение, что лучшую защиту предлагает именно перспектива присоединения Турции к Европейскому союзу.

После того, как в ходе исследования было дано определение государственного идентитета Турции, следующей задачей было выяснить, какую позицию заняла Турция по вопросам будущего Европейского союза, и какие выводы можно сделать на этом основании о возможной роли Турции в формировании Европы.

Как и можно было ожидать, основной целью Турции было придать развитию Европейского союза такое направление, чтобы конечной целью интеграционного процесса стал политический союз на правовой основе, в котором под общими ценностями будут подразумеваться демократические стандарты, и вместо общего прошлого будет цениться общее будущее. Иными словами, союз, в котором вопросы о принятии Турции в ЕС сведутся к уровню выполнения/невыполнения критериев, и где не будет места культурным или религиозным доводам.

Названная цель была ясно выражена в точке зрения, представленной Турцией в дебате о будущем. В выступлениях членов правительства и парламента Турции в конвенте необходимость дальнейшей интеграции политической сферы была основной темой. Особенно подчёркивалась необходимость углублять и развивать сотрудничество в сфере внешней и косвенной политики безопасности, чтобы союз был совместно и влиятельно представлен на мировой арене. В отношении оборонительной безопасности и политики обороны позиция Турции была скорее осторожной и опиралась во многом на имеющееся распределение ролей, при котором оборонительное вмешательство находится в ведомстве НАТО, а Европейский союз обеспечивает безопасность гражданскими средствами. В то же время выяснилось, что такое отношение Турции может быть вызвано её неуверенностью в конечном результате процесса присоединения и тем, что Турция пока не участвует в работе ЕС по совместной внешней политике и политике безопасности и совместной политике безопасности и обороны. Таким образом, Турция может со временем пересмотреть свою позицию.

Готовность Турции к увеличению полномочий союза проявилась главным образом по отношению к вопросам, которые были связаны с повышением уровня политической интегрированности союза. Было бы наивным ожидать, что, став членом ЕС, Турция станет передовой страной по таким вопросам как охрана окружающей среды, социальная защищённость или борьба с коррупцией. Государственные приоритеты Турции определяет проблемное ближайшее окружение, а также упомянутые выше обусловленные идентитетом внутригосударственные противоречия, которые ставят первоочередной задачей государства обеспечение безопасности и стабильности (как политической, экономической, так и социальной). Турция верит, что при посредстве ведущего активную внешнюю политику и политику безопасности Европейского союза достижение этих целей будет более результативным. Образование политического союза перевесило бы определённую потерю независимости и суверенитета в традиционно болезненных для государства сферах – Турция рассматривала бы вступление в ЕС даже как гарантию идентитета республики. При таком ходе дел может возникнуть довольно интересная и противоречащая общей логике интеграции ситуация, когда расширение союза будет способствовать углублению союза.